

TOPLUMSAL BELLEK VE VARLIK VERGİSİ

RIFAT N. BALI

Giriş

1999 yılının Kasım ayında gösterime giren ve Yılmaz Karakoyunlu'nun aynı adlı romanına dayanan *Salkım Hanım'ın Taneleri* filmi, Varlık Vergisi'nin kamuoyunda yoğun bir şekilde tartışılmasına yol açtı. Bu tartışmanın gerisinde birkaç neden yatıyordu. 1990'lı yılların ortasından itibaren kamuoyunda "İkinci Cumhuriyetçiler" diye bilinen bir grup aydın, yazar ve bilim adamı Cumhuriyet'in kurucu ideolojisi olan Kemalizmi ve onun en saf bir şekilde uygulandığı Tek Parti dönemini sorgulamaya ve eleştirmeye başladı.¹ Buna paralel olarak çok kültürlülük, çok kimliklilik tartışmalarının revaçta olduğu bir ortamda yükselen ikinci bir eğilimse desteğini kentli seçkinlerden alıyordu. Bu ikinci eğilim aynı zamanda seçkinlerin gözünde "varoşlar"ı temsil eden siyasal İslâm'ın yükselişi ve RP'nin 1994 yılı yerel seçimlerinde, başta İstanbul olmak üzere, büyük kentlerin belediye başkanlıklarını kazanmalarına karşı bir tepki olarak da ortaya çıktı. İstanbullu seçkinler, "va-

1 "İkinci Cumhuriyetçiler" şeklinde kategorize edilenler Cumhuriyet'e, Kemalizm'e ve Atatürk'e eleştirel yaklaşım Cumhuriyet'in kuruluş ideolojisi olan Kemalizm'i sorgulayan bir grup yazar, gazeteci, iktisatçı, siyaset bilimci ve tarihçidir.

roşlar"ın İstanbul'u "kuşatması" karşısında artık mazi olmuş daha "medeni ve Batılı" bir hayat tarzının temsilcileri olan azınlıkları özlemle yad etmeye başladılar. Devlet - azınlıklar ilişkilerinde geçmişin talihsizliklerle dolu olması nedeniyle de bu iki eğilim bir noktada birbirlerini etkiledi. Bunun sonucunda Kemalizme ve Tek Parti dönemine eleştirel yaklaşanların büyük çoğunluğu yönelttikleri eleştirilerin haklılığını kanıtlamak için azınlıkları mesnet olarak kullandılar.

Bu makalede 1999 yılı içinde aynı adlı romandan uyarlanan *Salkım Hanım'ın Taneleri* filminin gösterime girmesiyle başlayan tartışmalar etrafında 1942 yılında uygulanan Varlık Vergisi Kanunu'nun günümüzde farklı gruplarca nasıl değerlendirildiği incelenecektir. Bu tartışmada "İkinci Cumhuriyetçiler" başlığı altında kategorize edilebilecek ve toplumun genelini yansıtmayan bir kesimin dışında kalanlar, Varlık Vergisi'nin sonuçlarını görmezlikten gelmeyi veya önemsememeyi tercih ettiler. Buna benzer bir şekilde Varlık Vergisi'nden en çok zarar görmüş Yahudi cemaatinin seçkinleri de Varlık Vergisi'ni "unutulması gereken" bir olay olarak yorumlamakta birbirleriyle yarıştı. Buna karşılık Ermeni cemaatinin seçkinleri, bir yandan doksanlı yılların ortasından itibaren kendini belli eden Cumhuriyet tarihine eleştirel bakma eğiliminden, diğer yandan basınla kurdukları mükemmel ilişkilerden ve en nihayet Yahudi cemaati seçkinlerinin Varlık Vergisi karşısında sergiledikleri çekingen ve pasif davranıştan cesaret alarak Varlık Vergisi'nin esas mağdurunun kendileri olduğunu göstermeye çalıştılar.²

Varlık Vergisi nedir?

Salkım Hanım'ın Taneleri filmiyle tartışılmaya başlanan Varlık Vergisi, Türkiye maliye tarihinin en önemli, aynı zamanda da mükellefler üzerinde en büyük travmayı yaratmış uygulamala-

2 Filmin kamuoyunda yarattığı tartışmaların yüzeysel bir ilk incelemesi için bkz. İsmail Çağrı Özcan, "Salkım Hanımın Taneleri'nin hatırlattıkları", *Türk Yurdu*, Mayıs-Haziran 2000, C. 20, S. 153-154, s. 354-359.

rından biridir. 11 Kasım 1942 tarihinde yürürlüğe giren Varlık Vergisi Kanunu emsallerine başka ülkelerde de rastlanan bir vergiydi. Varlık Vergisi Kanunu ile savaş koşullarının yarattığı karaborsa ve spekülasyonlardan ortaya çıkan aşırı kazançların vergilendirilmeleri amaçlanıyordu. Ancak böyle bir haklı zemine dayanmasına rağmen kanunun uygulanması sırasında benzer gelir düzeylerine giren mükellefler arasında yer alan gayri Müslim ve Dönme kökenli yurttaşlara Müslüman yurttaşlara göre çok daha ağır bir vergi tahakkuk ettirildi.³ Hiçbir nesnel kıstasa dayanmadan tamamen keyfi bir şekilde tahakkuk ettirilen bu vergilerle gayri Müslim tüccar ve sanayicilerin iflaslarına yol açıp onların Müslüman - Türk tüccar ve sanayicilerle ikame edilmeleri hedeflendi. Vergilerini ödeyemeyenler kanunda belirtildiği üzere borçlarını Aşkale gibi iklim şartlarının çok sert olduğu yörelerde kurulan çalışma kamplarında bedenen çalışma suretiyle ödediler. Vergilerini ödeyemeyip çalışma kamplarına gönderilenler arasında Müslüman kökenli hiçbir yurttaşa rastlanmadı. Varlık Vergisi yaklaşık 16 ay yürürlükte kaldıktan sonra 15 Mart 1944 tarihli ve 4530 sayılı "Varlık Vergisi Bakayasının Terkine Dair Kanun" gereğince tasfiye edildi.⁴ Bu kanunla açıkça ifade edilmeyen hedef büyük ölçüde yerine getirildi. Gayri Müslim burjuvazinin Türkiye'nin ticari ve sınai

3 1648 ve 1666 yıllarında mesihliğini ilân eden İzmirli Sabetay Sevi, Osmanlı Devleti'nin kendisine ihtida etmesini, etmediği takdirde ölüme mahkum edileceğini bildirmesi üzerine ihtida etti. Bunun akabinde tüm müritleri de onu takip ederek ihtida ettiler. Ancak Sevi ve müritleri gizli bir şekilde Yahudi dinine ibadet etmeyi sürdürdüler ve zahiren Müslüman göründüler. Bu mezhebe mensup olanlar Dönme olarak anıldılar. Dönmeler genellikle Selanikte yaşıyorlardı. 30 Ocak 1923 tarihinde Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Antlaşması gereğince Dönmeler İslâm dinine ait oldukları gerekçesiyle Türkiye'ye gönderildiler.

4 Bu konuda ayrıntılı araştırmalar için bakınız Cemil Koçak, *Millî Şef Dönemi, İletişim Yayınları*, İstanbul, 1986, Cilt 2, s. 475-518 / Rıdvan Akar, *Aşkale Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, Belge Yayınları, İstanbul, 1999 / Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000 / Rifat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri, Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 424-474 / Muhammed Güçlü, *Varlık Vergisi Kanununun Çıkarılması, Uygulanması, Kaldırılması ve Sonuçları (11.11.1942-15.3.1944)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1990, Yayınlanmamış bilim uzmanlığı tezi / Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faikliği*, Nebioglu Yayınevi, İstanbul, [1951].

faaliyetlerindeki etkinliği önemli ölçüde törpüledi. Bunun sonucunda gayri Müslim tüccarlar yerlerini Müslüman - Türk müteşebbislerine terk ettiler. Vergi, yarattığı toplumsal kaosa rağmen beklenen amaca ulaşmadı ve vergi gelirleri öngörülen tutara erişmedi. Dönemin İstanbul defterdarı Faik Ökte'nin tabiriyle "vatandaşın devlete olan itimadı sarsılmış", bunun sonucunda da azınlıkları Türkleştirme siyaseti iflas etmişti.

"Salkım Hanım'ın Taneleri" filmi ve Varlık Vergisi tartışmaları

Filmle aynı adı taşıyan *Salkım Hanım'ın Taneleri* romanı 1990 yılında "Sedat Simavi yayımlanmamış roman ödülü"nü kazandı ve akabinde yayımlandı. 1942 yılında uygulanan Varlık Vergisi'ni merkez alıp verginin Türk toplumunda nasıl bir değişiklik getirdiğini anlatan romanın yazarı Yılmaz Karakoyunlu, Devlet Planlama Teşkilatı'nda çalışmış, daha sonra da bir döneme damgasını vuran Banker Kastelli A.Ş.'nin genel koordinatörlüğünü yapmıştı. 1995 seçimlerinde ANAP'tan İstanbul milletvekili seçilen Karakoyunlu kısa sürede partinin kurmay yöneticileri arasına girmeyi de başardı. Karakoyunlu kamuoyunda "Meclis'in en entelektüel milletvekili" sıfatıyla tanındı.

Salkım Hanım'ın Taneleri romanının filme çekilmesi vesilesiyle adı çok yoğun bir şekilde gündeme gelen Yılmaz Karakoyunlu filmin yarattığı ilgiden nasibini aldı. Romanları tekrar tekrar basıldı ve *Nokta* dergisinin her yıl geleneksel olarak düzenlediği "Doruktakiler" ödülünü "edebiyatçı" dalında aldı.⁵

Romanın yazarı Karakoyunlu'nun Varlık Vergisi hakkındaki görüşleri

Eser sahibi Yılmaz Karakoyunlu'nun hem ANAP İstanbul milletvekili ve parti MKYK üyesi, hem de *Sabah* gazetesinin

⁵ Mustafa Kınalı ve Sefa Orkaya, "Milenyumun onur gecesi", *Hürriyet*, 23 Ağustos 2000.

köşe yazarı olmasından dolayı filmin basının gündemine geldiği her fırsatta Karakoyunlu'nun hem siyasetçi, hem maliye uzmanı, hem de bir edebiyatçı ve entelektüel olduğunun vurgulanmasına özellikle dikkat edildi.⁶ Yönetmen Giritlioğlu, Mağçupyan'ın yanı sıra Karakoyunlu için de övgüler sıralamakta cömert davranıyor ve filmin başarısını şöyle izah ediyordu:

Yılmaz Karakoyunlu bir yönetmen için gerçekten çok önemli bir kazanç. Çünkü ne telifle ilişkin bir ekonomik talebi, ne de senaryoya dair herhangi bir talebi olmadı. Romanda ciddi değişiklikler yaptık doğal olarak. Hepsinden haberdar oldu, hiçbir güçlük çıkarmadığı gibi, senaryonun son halini okuduktan sonra 'fevkalâde buldum' dedi.⁷

Liberal görüşe sahip kentli seçkinlere hitap eden bir parti görünümündeki ANAP'ın kurmay kadrosunun bir mensubu ve aynı zamanda bir maliye uzmanı olma hasebiyle Yılmaz Karakoyunlu'nun Varlık Vergisi'yle ilgili görüşleri oldukça önem taşıyordu. Karakoyunlu 1992 yılında kendisiyle yapılan bir söyleşide Varlık Vergisi'nin karar verme kademesinde bulunmuş siyasi aktörleri şu sözlerle savunuyordu:

Varlık Vergisi'ni hazırlayan kadro çok milliyetçi vatanperver insanlardı. Vergiyi uygularken bunu ırkçı bir yaklaşımla değil de, 'aman devlet biraz daha para alsın bunlardan' fikriyle mil-

6 Alın Taşçıyan, "Bir dönemin savrulan insanları", *Milliyet*, 2 Ocak 1999 / Haşim Öz, "Milletvekilinin kitabı film oldu", *Hürriyet*, 6 Ocak 1999 / Ayşe Pakdil, "Bir milletvekili eseri; Salkım Hanımın Taneleri", *Zaman Pazar*, 31 Ocak 1999, S. 3 / Sinan Özbalkan, "Artist Politikacı", *Hürriyet*, 16 Şubat 1999 / Mehmet Çahşkan, "Oyunculuga soyundu", *Sabah*, 16 Şubat 1999 / Ferhan İstanbullu, "Yılmaz Karakoyunlu: Ben bu romanı yazarken filme çekileceğinden emindim", *Vizyon*, Mart 1999, s. 82-88 / Zeynep Güven, "50 yıldır malumat biriktiriyor", *Hürriyet Pazar*, 10 Ekim 1991, s. 11 / İlhan Ayyıldız, "Liberalleşmenin romanını yazacağım", *Nokta*, 17-23 Ekim 1999, S. 923, s. 40-41 / Erkan Aktuğ, "Ödüllü filmin tartışılan romanı", *Radikal*, 7 Kasım 1999 / Cengiz Uysal ve Levent İçgen, "Yılmaz'ın Salkım Hanım keyfi", *Sabah*, 5 Aralık 1999, s. 6.

7 Nilgün Toptas, "Hem TRT, hem değil", *Radikal Cumartesi*, 29 Kasım 1997, S. 22, s. 14.

liyetçi bir yaklaşımla yaptılar. Tekrar ediyorum, bunların hiç biri ırkçı değildi.⁸

Karakoyunlu 1999 yılında filmle ilgili kendisiyle yapılan tüm söyleşilerde eleştirel ve Varlık Vergisi'ni savunmayan bir tutum takınmış liberal ve aydın bir kişi görünümünü vermeye uğraşıyordu. Ancak Varlık Vergisi'ni konu eden konuşmaları dikkatle tahlil edildiğinde olaya hiç de eleştirel bakmadığı kolayca fark edilmekteydi. Karakoyunlu'nun *Salkım Hanım'ın Taneleri* ile 6-7 Eylül 1955 olaylarını konu eden *Güz Sancısı* romanlarında kahramanlarına yüklediği özellikleri ayrıntılı olarak tahlil eden Rıdvan Akar'ın makalesi sayesinde yazarın bu yanı açıkça ortaya çıkıyordu. Karakoyunlu *Salkım Hanım'ın Taneleri* romanında yer alan azınlık karakterlerinin ağızlarından konuşarak olaya bakışını dile getiriyordu. Bu konuşmalar da kahramanların Varlık Vergisi'nin haklılığını savunmaları, verginin uygulanabilirliğini haklı kılan tüm "kötü" özellikleri bünyelerinde toplamaları, buna karşılık Türk kahramanların da tüm "iyi" özelliklere sahip olmaları Karakoyunlu'nun Varlık Vergisi Kanunu'nun mimarı ve dönemin başvekili Şükrü Saracoğlu çizgisindeki milliyetçi yanını bariz bir şekilde ortaya koyuyordu.⁹

Karakoyunlu filmin gösterime girmesinden sonra katıldığı bir televizyon programında sunucunun "o dönemin hükümeti neden böyle bir vergi koydu?" sorusuna verdiği şu cevapla tavrını berrak bir şekilde ortaya koyuyordu:

Programda gösterilmiş olan konulardan doğması muhtemel iki yanlış kanaati peşinen önlemek ihtiyacıyla söylüyorum. Aşkale'ye gönderiliş hiç öyle zannedildiği gibi Almanya'da uygulanan Nazi uygulamasındaki toplama kamplarına benzer bir hiddet değildi. Hiçbir azınlığa Aşkale'de veya Aşkale yolunda veya bir Varlık Vergisi uygulaması ile ilgili olarak şiddet kullanılmadı. Herhangi bir şekilde hiçbir kimse burada örse-

8 Lizi Behmoaras "Yılmaz Karakoyunlu'yla sözden söze" *Şalom* 1 Nisan 1992

9 Rıdvan Akar, "İyi Türk, kriminal azınlık", *Birikim*, Mart 1998, S. 107, s. 90-94.

lenmedi. Sadece gönderildiği Kop Dağı'nda yol açmak için, Aşkale'de yol açmak için bunlar çalıştırıldı. Ama bunların eziyet gördüğünü söylemek asla mümkün değildir. Bunu bir defa tashih etmek ihtiyacını hissediyorum. Çünkü Aşkale'ye gidenlerin çoğuyla ben doğrudan doğruya, bu romanı yazarken, yüz yüze konuştum. Hiç kimse eziyet gördüğünü söylemedi.

Aynı programa katılan Rıdvan Akar'ın, Varlık Vergisi'nin Cumhuriyet döneminde uygulanan azınlık karşıtı politikaların nihai noktası olduğu şeklindeki yorumunu Karakoyunlu "fazla fantezi" olarak değerlendirdi ve program sunucusunun kendisine yönelttiği "sizce bugün özür dilenmeli mi acaba?" sorusuna da şu cevabı verdi: "Varlık Vergisi çıkardı diye devletin herhangi bir özür dilemesini ne gerekli, ne de mümkün görüyorum."¹⁰ Karakoyunlu bir gazeteciyle yaptığı söyleşide vergiyi bir yandan eleştirir gözükürken diğer yandan da savunmaya devam etti:

[Varlık Vergisi] okumlu olarak, müslüman-Türk kitlesine yeni iş sahaları yeni bir güç kattı. Varlık Vergisi'nde elde edilen gayrimenkullerdir. Ama 6-7 Eylül olaylarından sonra endüstriyel yaşama girmiştir Türk müteşebbisi. Böyle büyük bir inkişafı herhangi bir ülkenin ekonomisinde görmeniz mümkün değil. Dolayısıyla 6-7 Eylül hadisesiyle çok önemli bir değişiklik oldu ve Anadolu'dan gelen sermaye bu azınlıkların mallarına sahip oldu, o terbiyeyi sürdürerek bugünkü ekonomik düzeyine ulaştı.

Karakoyunlu'nun hem Varlık Vergisi hem de 6-7 Eylül hadiselerinde "olumsuz" olarak değerlendirdiği tek nokta ise, iki ayrı söyleşide tekrarladığı gibi, azınlıkların mal varlıklarının yanı sıra ticaret kültürlerinin de maalesef transfer edilememiş olmasıydı:

10 "Cüneyt Özdemir konugu Yılmaz Karakoyunlu ile 'Salkım Hanım'ın Taneleri' filminin konusu olan Varlık Vergisi'ni tartışıyor...", BeşN BirK programı, CNN Türk, 19 Kasım 1999. Rıdvan Akar, Yılmaz Karakoyunlu'nun ve kendisinin konuk oldukları bir televizyon programında başlayan tartışmanın bir devamı olarak yayımladığı bir yazıyla da Yılmaz Karakoyunlu'nun bu milliyetçi yanının altını bir kez daha çizdi. (Rıdvan Akar, "Pandora'nın kutusu", Radikal İki, 5 Aralık 1999).

Hem Varlık Vergisi hem de 6-7 Eylül olaylarının olumsuz iki yönü var. Türkiye'de gelişmiş bir uluslararası ticaret terbiyesi vardı azınlıkların oluşturduğu. O transfer edilebilirdi ama tahrir edildi, dolayısıyla yeniden o ilişkileri tesis etmek için bir zaman geçti.¹¹

Romanın filme dönüştürülmesi

Film için kapsamlı bir halkla ilişkiler projesi yürütüldü ve film kamuoyunda yoğun bir ilgi gördü. Nitekim film gösterime girer girmez basında hakkında pek çok yazı yayımlanmaya başladı.

Filmin 19 Kasım 1999 tarihinde gösterime girmesiyle birlikte filmin çekim aşamasında sarf edilmiş halkla ilişkiler gayretlerinin meyvelerinin kısa sürede toplanmaya başladığı görüldü ve televizyon yapımcılarının ilgisine mazhar oldu.¹² Bu da, senarist ile eser sahibinin kamuoyunca yeterinde tanınmış kişilikler olmalarından ileri geliyordu. Nitekim yönetmen Tomris Giritlioğlu senarist Etyen Mahçupyan'a olan hayranlığını sakınmadan defalarca tekrarlıyordu:

Son dönemde yazılarını sürekli izlediğim ve fikirlerini en çok beğendiğim yazar ve düşünür. (...) Salkım Hanım'ın en önemli avantajlarından birisi Etyen. Bu senaryo macerasının bizi en fazla şaşırtan yanıysa, Etyen'in yazılarındaki ya da kitapların-

11. Şengün Kılıç, "Aşkale'ye kimler gitti?", *Hürriyet Pazar*, 28 Kasım 1999, s. 3 / Fadime Özkan, "Varlık Vergisi (geç de olsa) Tartışılıyor", *Yeni Şafak*, 10 Aralık 1999.

12. "Cüneyt Özdemir konduğu Yılmaz Karakoyunlu ile 'Salkım Hanım'ın Taneleri' filminin konusu olan Varlık Vergisi'ni tartışıyor...", *BeşN BirK, CNN Türk*, 19 Kasım 1999 / Yönetmen ve bazı oyuncuların konuk oldukları Okan Bayülgen'in sunduğu "Zaga" programı, *Kanal D*, 19 Kasım 1999 / İstanbul Büyükşehir Belediyesi Tarih Zafer Tunaya Kültür Merkezi, 20 Ocak 2000 "Sinema Gündemi Salkım Hanım'ın Taneleri", konuşmacılar Etyen Mahçupyan, Tomris Giritlioğlu, tartışmacılar Alin Taşçıyan, Nihal Bengisu, Ercüment Dursun, Metin Öztürk. / Film iki açık oturumun yapılmasına da neden oldu: Ali Kırca'nın sunuculuğunu yaptığı Siyaset Meydanı'ndaki "Kaybolan renkler: Azınlıklar" programı ATV 2 Aralık 1999. Nevval Sevindi ve Faruk Bilgin'in birlikte sundukları "Demokrasi Gündemi" programında "Varlık Vergisi", STV, 4 Aralık 1999.

daki dilinin aksine çok başarılı, gündelik ve doğal diyaloglar kullanması oldu.¹³

Yönetmen, Etyen Mahçupyan'ın kamuoyuna mal olmuş bir yazar olmasının avantajını da ustalıkla kullanmayı ihmal etmiyordu. Bu nedenle Mahçupyan'ın Giritlioğlu ile birlikte gülmüşken çekilmiş fotoğrafları konuyla ilgili yapılan söyleşileri süslüyordu.¹⁴ Senariste gösterilen ilgi filmin gösterime girmesinden sonra da devam etti. Mahçupyan ya tek başına, veya yönetmenle birlikte birçok televizyon programına ve açık oturumlara konuk oldu.¹⁵

Yönetmen Tomris Giritlioğlu'nun senaryoya yaklaşımı tamamıyla pragmatikti. Onu ilgilendiren Varlık Vergisi'nin bizahtisi kendisi olmayıp vergiyi bir geri plan olarak kullanıp onun üzerinde duygusal bir hikâye inşa etmekte. Böylece yönetmen eleştirel bir şekilde yaklaşması gerektiği bir konuyu son derece bilinçli bir şekilde eleştirir gibi yaparak yanından teğet geçmeyi tercih ediyordu. Romanın filme çekilmesinin tasarlandığı tarihlerde de Giritlioğlu bu tavrını berrak bir şekilde dile getirmekten sakınmıyordu:

Bu senaryonun son derece kritik bir konu olduğunu biliyordum. Olaya insanî olarak yaklaşıyorum. Çekeceğim filmde Varlık Vergisi arka fonda kalacak. Ben daha çok o dönemin insanların yaşadıklarını, hayatlarını anlatacağım. Beni dönemler değil insanların işlevi, acıları, duyguları ve çatışmaları ilgilendiriyor, ben onları seviyorum.¹⁶

13 Nilgün Toptaş, "Hem TRT, hem değil", *Radikal Cumartesi*, 29 Kasım 1997, S. 22, s. 14. Giritlioğlu'nun methiyeli diğer beyanları için bkz. Gülcan Tezcan, "Asıl ödül seyirciden", *Yeni Şafak*, 3 Kasım 1999, s. 14 / Erkan Aktug, "Bir gerdanlık hikâyesi", *Radikal*, 8 Şubat 1998.

14 Güldal Kızıldemir, "Babam düş gezisinde", *Radikal*, 24 Ocak 1999 ve Mine Çakar, "Seyirciyle buluşmak istedim", *Zaman*, 26 Kasım 1999.

15 Örneğin Nilüfer Kuyas'ın Haber-Kritik programı, NTV, 21 Kasım 1999 / Ali Hakan'ın sunduğu "Beyaz Perde" programı, *Prima TV*, 30 Kasım 1999 / Elif Şengün'ün düzenlediği ve yönettiği "Sinema Gündemi" programı, *Tarih Zafer Tunaya Kültür Merkezi*, 20 Ocak 2000.

16 Abdullah Kılıç, "TRT'den tartışmalı film", *Zaman*, 5 Kasım 1996. Giritlioğlu bu görüşünü daha ileri bir tarihte bir kere daha tekrarlıyordu: "Varlık Vergisi-

Yahudi cemaatinin tavrı

1989 yılında Türk ve Yahudi işadamları ve Yahudi cemaati seçkinleri önderliğinde kurulan 500. Yıl Vakfı'nın kuruluş senesinde, güdeceği amaç "...Türk toprağını vatan seçen Musevilerle kucak açan Türk milletinin insancıl yaklaşımını en geniş şekilde yurt içinde ve yurt dışında duyurmak ve Musevi yurttaşlarımızın şükran ifadelerinin açıklanmasına yardımcı olmak" olarak belirtilmişti.¹⁷ Birincil amaç Amerikan Kongresi'ni büyük ölçüde nüfuzları altında tutan Yunan ve Ermeni lobilerinin bu faaliyetlerine karşı Amerikan Yahudi lobisi ile birlikte hareket ederek Türkiye Cumhuriyeti'nin lobi faaliyetlerini desteklemektir. Amerikan Kongresi'nde verilen bu mücadele, esas itibariyle, Ermeni lobisinin 1915 Ermeni tehcirinde yaşanan trajedinin Kongre tarafından "soykırım" olarak kabul edilmesi, Yunan lobisinin de Kıbrıs ihtilafı nedeniyle Türkiye'ye yapılması tasarlanan askeri ve/veya malî yardımlara ambargo konulması yönündeki teşebbüslerini bertaraf etmektir. Böyle bir ortamda Amerikan Yahudi lobisi ve 500. Yıl Vakfı kendisine güçlü bir müttefik arayan Türkiye'yle sıkı bir işbirliğine girip Kongre'de yürütülen bu mücadelede Türkiye'yi desteklediler ve bu karar tasarılarının Kongre'den geçmesini önlediler. Bu lobiler mücadelesinde Yunan ve Ermeni lobileri 1915 Ermeni tehcirinden başlayarak, Varlık Vergisi dahil olmak üzere, Cumhuriyet döneminde azınlıkların yaşadıkları bütün talihsiz olayları sıralayıp Türkiye'ye karşı ağır eleştiriler yönelttiler.

si'nin filmi çekmiyorum. Sadece bu vergiyle hayatları değişen insanların serüveni var. Serüvenin hareket noktası bu dönemde yaşanan üç aşk hikâyesi. En çok üzerinde durduğumuz şey bu insanların acıları, aşkları ve bir yığın ilişkilerin yaşandığı o dönemin ironisini yapmak." (Erkan Aktug, "Bir gerdanlık hikâyesi", *Radikal*, 8 Şubat 1998.)

- 17 500. Yıl Vakfı'nın görünürdeki amacı 1492 yılında İspanya'dan kovulmuş olan Sefarad, yani İspanyol asıllı Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmelerinin beş yüzüncü yılına isabet eden 1992 yılında bu göçü görkemli bir şekilde kutlamak ve bu vesileyle atalarını Osmanlı topraklarına kabul etmiş olan Osmanlı Devleti'ne ve onun takipçisi olan Türkiye Cumhuriyeti'ne minnetlerini alenen ifade etmek ve Osmanlı hoşgörüsünü övmektir.

Buna karşın Türk lobisinin müttefiki olan 500. Yıl Vakfı ve vakfın kurucu üyesi ünlü Yahudi işadamları, milliyetçi bir savunma refleksiyle hareket ederek Varlık Vergisi'ni mazur, hatta dönemin dramatik koşulları altında gerçekleşmesi "kaçınılmaz bir olay" olarak göstermeye gayret ettiler. 500. Yıl Vakfı'nın 1992 yılında düzenlediği kutlamalar vesilesiyle Varlık Vergisi'nin tartışmaya açıldığı her ortamda Yahudi toplumunun önde gelenlerinin ileri sürdükleri klasikleşmiş mazeretlerden bir tanesi "İnönü bizi savaşa sokmadı. Onun sayesinde Naziler Türkiye'ye saldırmadıklarından canımız kurtuldu ama bunun yanında servetimiz gitti. Avrupa'daki kardeşlerimiz soykırma uğrarlarken kurtulan canlarımızın yanında servetin lafı mı olur?" türünden bir cevaptı.¹⁸

Nitekim 1994 yılında düzenlenen ve Varlık Vergisi'ni konu eden bir panele Yahudi cemaatini temsilen katılan ve kendisini "işadamı ve lobici" olarak takdim eden Yılmaz Benadrete'nin konuşması son derece öğreticiydi. Yılmaz Benadrete cemaat seçkinlerinin 1992 yılında sergiledikleri alışıl gelmiş yaklaşımla Varlık Vergisi'ni mazur gösteriyordu:

Bir Türk Yahudisi olarak bu Varlık Vergisi olayında küçük bir zümrenin yapmış olduğu hata üzerinde durmaktansa altı milyon Yahudi Avrupa'da yakılırken benim Cumhurbaşkanım, benim Başbakanım, benim bakanım ailemden para almış. Onu almış canımı kurtarmıştır, bunu çok iyi vurgulamak lazım. Bu olay bir ırkçı olay değildir, bir dînt olay değildir. Bu olay doğrudan doğruya fakirle zengin, ezilenle ezilmeyenin yani iktisadî baskı altında kalanların öyküsüdür. Bu dünyanın her yerinde vardır. Bu paraları verdikten sonra gene müreffeh duruma geldik. Bir hata işlenmişse bunların muhasebesini

18 1992 yılında 500. Yıl Vakfı'nın önderliğinde yapılan kutlamalar vesilesiyle tekrar gündeme gelen Varlık Vergisi tartışmalarında 500. Yıl Vakfı ile Yahudi cemaatinin gazetesi *Şalom*'un tavrı, Varlık Vergisi'ni mazur göstermek, hatta ve hatta haklı bir uygulama olarak takdim etmekte. 1992 yılında yapılan kutlamalarda Yahudi cemaati sözcülerinin Varlık Vergisi'ne nasıl yaklaşıtlarını anlamak için bkz. Rifat N. Bali, "Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Üzerine Tartışmalar", *Tarih ve Toplum*, Eylül 1995, S. 165, s. 47-59.

yapmak değil o muhasebeyi bırakalım, el ele verelim. Bütün mesele oradadır.

Aynı toplantıya konuşmacı olarak katılan Yılmaz Karakoyunlu Yılmaz Benadrete'yi takdir ettiğini belirtti:

Ne zaman Varlık Vergisi tartışmaya açıldığı bir muhitte, bir vasatta olursam Varlık Vergisi bir mağdurlar feryadı olarak takdim ediliyor. İlk defa olarak adaşım Yılmaz Benadrete bugün Varlık Vergisi'ne sadece insanları yok etmek, bir Türk iktisadi jenosid anlayışı içerisinde bir azınlık kitlesini ekonomik olarak ortadan silmek gibi bir anlayışın dışında yaklaşmıştır. İktisadi istiklâl savaşı idi, Varlık Vergisi'nin yapılması lazımdı.

Karakoyunlu daha sonra şu yorumda bulundu:

Varlık Vergisi'ni kesinlikle Musevi, Ermeni, Rum cemaatlerini yok etmeye yönelik tarzda uygulama şeklinde takdim edenlerin hepsine karşı çıkıyorum. Sadece orada terāküm (birikme) etmiş boyutlarına göre normalin çok fevkinde terāküm etmiş bir sermaye vardı varsayımına dayanan müdahale ihtiyacı idi. Uygulanırken fazla hırpalayıcı oldu.¹⁹

Varlık Vergisi'nin bir kere daha ve bu kez çok yoğun bir şekilde kamuoyunun gündemine yerleşmesi için Karakoyunlu'nun romanının filme çekilmesini beklemek gerekiyordu.

Kamuoyu önünde Yahudi toplumunun sözcülüğünü zımnen üstlenmiş olan ünlü işadamları ve cemaat seçkinlerinin, 1992 yılındaki etkinlikler sırasında kendi tarihlerine ve Varlık Vergisi'ne nasıl yaklaştıkları göz önünde tutulduğunda, filmin çekilmesine ve dolayısıyla konunun tartışmaya açılmasına pek hevesli olmayacaklarını öngörmek pek de zor değildi. Bir bilimsel araştırma için yapılan görüşmelerde kendileriyle mûla-

19 Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Bilgi ve Belge Merkezi, 31 Mart 1994 "Varlık Vergisi" paneli bant kayıt çözümlemesi. Yöneten Ayhan Aktar. Katılımcılar Yılmaz Benadrete, Yılmaz Karakoyunlu, Hayrettin Erkmen, Dimitri Karataş, Aleksandra Hanım.

kat yapılan ve hepsi de 500. Yıl Vakfı kurucu üyeleri olan Yahudi asıllı işadamlarının tümünün Varlık Vergisi'ni tartışmamayı tercih etmeleri de bu tavrın bir diğer göstergesiydi.²⁰ Nitekim yönetmen Giritlioglu'nun filmin tasarım safhasında mali destek sağlamak için görüştüğü işadamları, kurumlar ve şirketler arasında yer alan, 500. Yıl Vakfı kurucu üyelerinden ünlü işadamı İshak Alaton, bu mali destek ricasını olumsuz bir şekilde cevaplandırıyordu. Filmin yapımcısıyla görüşen bir gazeteci bunu şöyle aktarıyor: "Yapımcı Şükrü Avşar senaryoyu on kez değiştirdiğini belirtiyor ve kimsenin sponsor olmadığından yakınıyor. Hatta Alaton'lardan bile para istemiş ama alamamış."²¹ Alaton da bu sıradan görüşmeyi "Bunu filme çekecek olan insanlar benimle temasa geçtiler. Bir-iki toplantı yaptık, biraz bilgi verdim eskinin bilgisini aktardım" şeklinde özetliyordu.²²

Bunun yanı sıra 500. Yıl Vakfı kurucu üyelerinden işadamı Üzeyir Garih'in birkaç yıl önce telaffuz ettiği "[Varlık Vergisi Yahudilerden ziyade] Türkiye'deki başka azınlıklara yönelmiş bir hâdiseydi, ancak kurunun yanında yaş da yanıyordu" şeklindeki tuhaf yorumu,²³ hiç beklenmedik bir şekilde, Karakoyunlu tarafından da dile getiriliyordu. Yılmaz Karakoyunlu bunu "ülkemizde çok tartışılmış bir şey değildir 'Varlık Vergisi'. Örneğin, zannedildiği gibi Museviler üzerine değil, Rumlar

20 Ayşe Bugra bunu şöyle dile getirdi: "Varlık Vergisi, Türk işadamlarının, özellikle de Yahudi kökenli olanların unutmayı yegledikleri bir olay olarak görülür. Görüştüğüm işadamlarından bazıları, bu uygulamadan fazlasıyla etkilenmiş ailelerden geliyordu. Ne var ki, hem bu kişiler hem de olayları hatırlayan diğerleri bu konuda konuşmakta isteksizdiler." Yazarın araştırması sırasında görüşlerine başvurduğu Yahudi kökenli işadamları İshak Alaton, Lori Burla, Jak Karnhi ve Alber Bilen idi. Bu kişilerin tümü 500. Yıl Vakfı kurucu üyeleridir. (Ayşe Bugra, *Devlet ve İşadamları*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 169-170).

21 Kenan Erçetingöz, "Hem güzelim hem de özel", *Sabah*, 27 Mart 1999, s. 2.

22 Berna Tuna Fenemen'in Alaton'la röportajı, *Klips*, Yıl 7, S. 79, Şubat 1999, s. 88-89. Aynı haber *Hürriyet Kelebek* ekinde de aynı başlıkla yer aldı. (*Hürriyet Kelebek*, 1 Şubat 1999). Görüşme bundan ibaret olmasına rağmen Alaton'un basınla kurduğu mükemmel ilişkilerden dolayı basın bunu "Olay filme Alaton katkısı" şeklinde yansıttı.

23 Mustafa Karaalioglu, "Ben mü'minim işin özü de bu", *Yeni Şafak*, 14 Temmuz 1996, s. 13.

ve Ermeniler üzerine gitmiştir daha çok" şeklinde ifade etmişti.²⁴ Aynı şekilde, "Bu olay, öyle sanıldığı gibi Avrupa'daki Yahudi aleyhtarlığı sonucu değildir. Çünkü bu uygulamada en fazla zarar görenler, sanıldığı gibi Yahudiler değil Rum ve Ermeni vatandaşlarımız olmuştur" diyordu.²⁵ Karakoyunlu'nun ısrarla Varlık Vergisi'ni sadece Rumlara ve Ermenilere karşı uygulanmış bir vergi şeklinde yorumlamak istemesi bu yaklaşımın daha önceden olgunlaştırılmış bir yaklaşım olduğunu akla getiriyor. Garip ve Karakoyunlu'nun birkaç yıl arayla verdikleri birbirlerine üpatıp benzer bu iki demec Varlık Vergisi'nin Yahudilere yönelik olmadığı konusunda kamuoyunu yönlendirmek ve ikna etmek için Yahudi cemaatinin ileri gelenleriyle Yılmaz Karakoyunlu arasında neredeyse zımnî bir mutabakat varmış izlenimini veriyordu.

Yahudi cemaatinin, kamuoyu nezdinde Alaton, Garip, Kamhi gibi işadamları tarafından temsil edilmesi nedeniyle yönetmen Giritlioglu ve senarist Mahçupyan cemaat yönetimi yerine Alaton ile görüşmeyi tercih ediyor. Bu görüşmenin sonunda gerek Giritlioglu'nun²⁶ ve gerekse Mahçupyan'ın²⁷ beyanlarından filmde yer alacak sinagog ve mezarlık sahnelerinin çekimleri için Yahudi cemaatinin mekân tahsis etmeyi kabul etmediği öğreniliyor. Cemaat seçkinlerinin Varlık Vergisi'yle ilgili geçmişteki tutumları göz önünde bulundurulduğunda bu pek de şaşırtıcı bir tavır değil.

Yahudi toplumunun yönetim kademesinin düşüncelerini yansıtan *Şalom* gazetesinde filmin gösterime girmesinden sonra, geçmiştekenden farklı bir tutum görülüyor. Tahtın edilenin aksine gazetede yer alan yazıların tamamı Varlık Vergisi'ni eleş-

24 B. Memed Güler, "1940'larda bir gün...", *Yeni Yüzyıl*, 13 Şubat 1998.

25 Ali Hakan, "Salkım Hanım'ın Taneleri Sermaye Sınıfı Değiştirince", *MAG NTV Magazin*, Kasım 1999, s. 96-99

26 İpek Çalışlar, "Salkım Hanım'la yüzleşme...", *Cumhuriyet Dergi*, 26 Aralık 1999, S. 718, s. 8-9.

27 Etyen Mahçupyan, "Olmaya çalışmakla olmak arasında", *Radihal İki*, 5 Aralık 1999 / Gülcan Tezcan, "Sinagog senaryo değiştirtti", *Yeni Şafak*, 23 Ocak 2000.

GEN ÖDEYEMEM...
AMA VATAN SAĞ OLSUN !..
YİNE YİDERİZ..

Deprem Vergisi gündemde, Varlık Vergisi gösterimde...

Şalom, 1.12.1999

tiren yazıladı.²⁸ Dahası filmde Yahudi kahramanların yer almaları da yumuşak bir dille eleştirildi.²⁹ Bu durum karşısında *Şalom*'un karikatüristi de şaşkınlığını şöyle dile getiriyor:

1991 yılında, kamuoyunda Varlık Vergisi tartışmaları başlamıştı. Ben de aşağıdaki karikatürü çizmiştim. Ancak o günkü yönetmenlerim, bu duyarlı konuyu deşmek istemediklerini belirterek karikatürümü yayınlamamışlardı. Geçen haftaki *Şalom*'u alınca gözlerime inanamadım! Gazete baştan aşağı Varlık Vergisi'ne ayrılmıştı. Türkiye mi değişmişti, yoksa *Şalom* mu? Bundan cesaretle, sekiz yıldır bekleyen karikatürümü günümüze uyarlayıp, şansımı tekrar deniyorum.³⁰

Bu tavır değişikliğinin nedeni muhtemelen şuydu: *Şalom* gazetesi kamuoyunun konuyu tartıştığı, bu tartışmalardan dolayı

28 Viktor Apalaçi, "Varlık Vergisi: Yakın Tarihimizin bir ayıbı", *Şalom*, 24 Kasım 1999 / Viktor Apalaçi, "Varlık Vergisi ilk kez sinemada", *Şalom*, 24 Kasım 1999 / Sedat Arıyel, "Unut(tur)ulmuş bir Vergi Varlık Vergisi", *Şalom*, 24 Kasım 1999.

29 Yakup Barokas, "Salkım Hanımın Taneleri", *Şalom*, 24 Kasım 1999.

30 İzel Rozental, *Şalom*, 1 Aralık 1999.

da gökkubbenin azınlıkların kafalarına yıkılmadığını fark edince esen rüzgâra kendisini kaptırmaya karar verdi. Ancak gazetenin iki başyazarı kapıldıkları bu başdöndürücü rüzgârdan kısa sürede kendilerini sıyırmayı başarıyor, aslı konularına dönüyor, eleştirilerin makul bir düzeyde yapılmasını ve Cumhuriyet'in kurucu ideolojisinin sorgulanmaması gerektiğini defalarca tekrarlıyorlardı:

Geçmişe sünger çekmeye çalışan, tarihin sorgulanmasına tahammül edemeyen bir yaklaşımı ne denli benimsemiyorsak, günün değişen koşullarında kaybolan renklerin yeniden canlandırılması veya bütünüyle solmasının önlenmesi adına geleceğe yönelik çözümler üretmeksiz, [1934] Edirne olayları, Varlık Vergisi, 20 Sınıf Askerlik ve 6-7 Eylül gibi tarihimizin kara sayfalarının dile getirilmesine ve bunun faturasının Atatürk Cumhuriyeti'ne çıkarılmasına da o denli karşıyız.³¹

Diğer başyazı da aynı temennileri dile getiriyor:

Varlık Vergisi'ni bugün hiçbir akıl selim kişi olumlu karşılamıyor. Ama, dönemin Avrupa faşizminden etkilenen yöneticilerinin aldığı bu talihsiz kararı Cumhuriyet'e mal etmek, hele hele bunu Atatürk ideolojisine gönderme yapmak, etik olmanın ötesinde bilinçli bir menfi davranıştır! Bu adaletsiz vergiyi insanlık adına kınayalım, yapılan haksızlıkları ortaya dökmekten ve bunu başımız dik olarak telaffuz etmekten çekinmeyelim ama bunu vesile bilip Cumhuriyet'e saldıranların oyununa gelmeyelim!³²

Şalom gazetesinin eleştirel gibi ancak son tahlilde ihtiyath ve muhafazakar tavrı, Yılmaz Karakoyunlu'nun Varlık Vergisi ile ilgili yaptığı yorumlarda verginin haklılığını savunduğu an-

31 Yakup Barokas, "Kaybolan renkler, azınlıklar...", Şalom, 8 Aralık 1999.

32 Ivo Molinas, "Kınayalım ama oyuna gelmeyelim!", Şalom, 1 Aralık 1999. Buna benzer bir diğer yazı da genç kuşağa mensup bir yazardan idi: "şüphesiz aslanan, bir dönemin idarecilerini suçlamak değil, ancak geçmişimizi sağduyulu ve nesnel bir şekilde değerlendirmektir." (Sedat Arıyel "Unut(tur)ulmuş bir Vergi Varlık Vergisi", Şalom, 24 Kasım 1999).

lamazlıktan gelerek onu "demokrat bir aydın" olarak değerlendirmeye ve ona methiye döşemeye kadar uzanıyordu:

Istanbul milletvekili Yılmaz Karakoyunlu birkaç yıl önce Varlık Vergisi'ni irdeleyen *Salkım Hanım'ın Taneleri* adlı romanı yayınladığında bir 'ilk'e imza atmış ve edebiyat platformunda bu adaletsizliğe parmak basmak cesaretinde bulunmuş ve tam bir demokrat aydına uygun olarak bir anlamda -kabul edilsin, edilmesin- Türk devleti adına günah çıkarmıştır.³³

Benzer bir şekilde bir diğer Yahudi yazar da Karakoyunlu'yu övüyor: "Yazar Yılmaz Karakoyunlu'yu kutlamak kadar teşekkür de borçluyuz."³⁴ Türk Ermeni basını da bu kervana katıldı.³⁵ Anlaşılması çok zor olan bu tavrın altında yatan belki de "Bu ülkenin asli sahibi Türklerdir. Madem ki bir Türk, Varlık Vergisi yarasına parmak basıyor, onu ayakta alkışlayalım" şeklindeki tipik azınlık zihniyeti idi. Bu düşünceden ötürü de hem Türk Ermeni, hem de Türk Yahudi basınının mensupları Karakoyunlu'yu heyecanla bağırklarına bastılar. Yahudi toplumunun "seçkinleri" konumunda olan ve her fırsatta "Biz Türk'üz, azınlık değiliz" demek için çırpınan gazeteci ve yazarların "memleketin asli unsuru olan Türklere iyi geçinmek" kaygısıyla Varlık Vergisi'nin mimarı Şükrü Saracoğlu zihniyetini günümüzde başarıyla temsil eden ve katıksız bir Türk milliyetçisi olan Karakoyunlu'nun ayrımcı tavrını onaylamaları, bununla da yetinmeyip kendisini övmeleri tipik bir "zimmî" haleti ruhiyesinin dışavurumuydu.

Ermeni cemaatinin tavrı

1996 yılında kurulan ve Türk Ermeni basınının Türkçe ve Ermenice dillerinde yayımlanan tek gazetesi olan *Agos*, Ermeni toplumu - Türk kamuoyu ilişkilerinde yeni bir yaklaşımın ha-

33 İvo Molinas, "Kınayalım ama oyuna gelmeyelim!", *Şalom*, 1 Aralık 1999.

34 Beki L. Bahar, "Salkım Hanımın Taneleri", *Göztepe Kültür Dergisi*, Kasım-Aralık 1999, S. 50, s. 22-23.

35 Oşın Çilingir, "Salkım Hanımın Taneleri", *Agos*, 10 Aralık 1999.

bercisiydi. Türk toplumunda Ermenilere karşı beslenen olumsuz peşin yargıları değiştirmeyi, Ermeni toplumu - siyasi iktidar ilişkilerinde ortaya çıkan ihtilaflardan kamuoyunu duyarlı kılmayı ve böylece kamuoyunun desteğini sağlamayı amaçlayan bu yeni yaklaşım aynı yılda kurulan Aras Yayıncılık ve Türk basınıyla samimi ilişkiler tesis etme amacıyla Ermeni Patrikhanesi bünyesinde kurulan Basın Komisyonu tarafından da destekleniyordu.³⁶ Bu yeni yaklaşım sonunda basında yoğun bir şekilde Vakıflar Genel Müdürlüğü ile Ermeni cemaati arasında cemaate ait vakıflarda yaşanan sorunları konu eden haberlere ve yorumlara rastlanmaya başlandı. Bu yazılardan ötürü kamuoyunda ortaya çıkan resim son derece berraktı: "başı dertten kurtulmayan Ermeni."³⁷

Ermeni toplumunun bu yeni yaklaşımının açıkça ifade edilmeyen ancak satır aralarından kendini sezdirenen bir diğer haklı amacı da 1915 tehciri sırasında yaşanan kırımın kamuoyuna anlatılmasıydı.³⁸ *Salkım Hanım'ın Taneleri* filmi de 1915 tehcirine belli belirsiz bir şekilde göndermelerde bulu-

36 Hrant Dink, "Malzeme olmamak", *Agos*, 7 Ocak 2000.

37 Bu kanaatin tescilli için Osman Köker'in şu satırlarına bakmak yeterlidir: "Günümüzde ise azınlıklara ayrımcı muamele deninle ilk akla gelen Ermenilerdir. (Eski İçişleri bakanı Meral Akşener'in ağzından dökülen küfür, bunun tipik bir dışı vurumu olarak, hatırlansın)". (Osman Köker, "Aşkale'ye Gidenler-Gitmeyenler", *Toplumsal Tarih*, Aralık 1999, S. 72, s. 58-60).

38 1915 tehcirine ima yoluyla gönderme yapan sayısız demeç ve haber vardır. Temsili mahiyette şunlar zikredilebilir: Ada Yayıncılık ortaklarından Ermeni asıllı Nazar Büyüm'ün annesinin vefat ilanı: "Maryani Büyüm O'nu kaybettik", *Agos*, 10 Nisan 1998. Bu ilanın yarattığı yankılar için bakınız "Bir ölüm ilânının yankıları", *Agos*, 17 Nisan 1998 / Kevork Aksel, "Şu sözde meselesi", *Agos*, 5 Haziran 1998 / Yervant Özuzun, "Bir daha olmasın", *Agos*, 25 Nisan 1997 / İknur İgan, "Anadolu'daki insanı anlattım", *Cumhuriyet Kitap*, 18 Haziran 1998, S. 435, s. 6 (Mıgırdiç Margosyan'la söyleşi). Oral Çalışlar, "Saat 1915'te durdu", *Cumhuriyet Dergi*, 28 Kasım 1999, S. 714, s. 1, 4-6 (Burada 1999 TÜYAP kitap fuarına gelen Yozgatlı Jean-Claude Kebapçıyan konu edilmektedir). Ayşe Berktaş, "Minasyan ailesinin albümü - Biz sözde mi yaşadık?", *Toplumsal Tarih*, Kasım 1998, S. 59, s. 22-31/ Etyen Mahçupyan, "Bahar Temizliği", *Radikal*, 1 Temmuz 1998 / Etyen Mahçupyan, "Sözde çağdaşlığın sözde aydınları", *Radikal*, 5 Temmuz 1998 / Etyen Mahçupyan, "Çarpılmalar ve psikolojik kaçışlar", *Radikal*, 8 Temmuz 1998 / Etyen Mahçupyan, "Devletin aydınlarında ahlak", *Radikal*, 12 Temmuz 1998 / Etyen Mahçupyan, "Bu yazılar niçin yazıldı?", *Radikal*, 15 Temmuz 1998.

nan sahneleriyle bu amaca hizmet eden uygun bir vasat oluyordu.³⁹ Ancak bu mesaj kimi zaman yakın tarihteki tek mağdurun Ermeniler olduğu şeklini alıyordu. Bu bağlamda Agos gazetesi de azınlıklar arasındaki "mağdurlar yarışması"nda Ermenilerin mağduriyet katsayısını artırmak ve kamuoyunu yönlendirmek için Varlık Vergisi ile 6-7 Eylül 1955 olayları temalarına sütunlarında azami derecede yer vermeyi ihmal etmiyordu.⁴⁰

Yahudi kahramanların Ermenileşmeleri

Yahudi toplumunun liderleri ile seçkinlerinin geçmişi görmezlikten gelme veya geçmişte meydana gelmiş olumsuz olaylarda kendilerinin mağdur olmadıkları temelleri üzerinde kurguladıkları yapay tarih anlayışları nedeniyle Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerden oluşan "mazlumlar âlemi"nde hasıl olan boşlukta belli başlı aktör olarak sadece Ermeniler kalıyordu. Ermeni cemaatini kamuoyuna "mağdur Ermeni" olarak mal etmek için her vasatı uygun gören Ermeni cemaatinin kamuoyu oluşturucuları bunu gerçekleştirebilmek ve "azınlıklar arasındaki mağduriyet yarışması"nda mağdurlardan biri olan Yahudilerin yarışmayı terk etmesi üzerine ipi

39 Filmde iki sahnede göndermeler vardır. Birincisi Levon ile Nimet arasında geçen şu diyalogdur: "Nimet: Bizim de gayri Müslim komşularımız vardı, hikâyeler anlatırlardı. Levon: Çoğu iyi hikâyeler değildi. Nimet: Doğru, ben sadece iyi olanlarını sakladım." İkinci konuşma ise şudur: "Nimet: Kaderinize razı oluyorsunuz. Levon: Biz millet olarak çok yorulduk galiba".

40 Varlık Vergisi ile ilgili yazılar için şu örnekler zikredilebilir: Yervant Özuzun, "Varlık Vergisi' faciası", Agos, 1 Kasım 1996 / Rıdvan Akar'la söyleşi, "Aynı karanlık yüzü", Agos, 8 Kasım 1996 / Yervant Özuzun, "Yakın tarihimizdeki kara leke", Agos, 7 Kasım 1997 / Etyen Mahcupyan, "Bitmeyen Varlık Vergisi ve gayrivatandaşlar", Agos, 18 Temmuz 1997 / Yervant Özuzun, "Acı bir kilometre taşı ve kültür kırımı", Agos, 13 Kasım 1998 / Gulay Dincel, "Üç kuşak sanayici bir Ermeni ailesi", *Toplumsal Tarih*, Eylül 1999, S. 169, s. 22-33 / Yervant Özuzun'un 13 Kasım 1998 tarihli yazısı üzerine Devlet Güvenlik Mahkemesi Agos gazetesini toplama kararı aldı ("Geçen sayımız toplatıldı", Agos, 20 Kasım 1998). Gazete yargılandı (Agos, 19 Şubat ve 5 Mart 1999) ve beraat etti. 6-7 Eylül 1955 olayları ile ilgili Agos gazetesinde yayımlanan yazılar şunlardır: Yervant Özuzun, "6-7 Eylül ve düşündürdükleri", Agos, 6 Eylül 1996 / Aret Vartanyan, "Anılarda bir gece: 6 Eylül 1955", Agos, 5 Eylül 1997.

tek başına göğüsleyebilmek için de ellerinden gelen gayreti gösteriyorlardı.

Bu durum karşısında Ermeni toplumunun kamuoyu ve basınla olan ilişkilerini düzenleyenler de harekete geçip romanda Yahudi olarak yer alan ana karakterlerden Nora ve Lui'yi filmde Nora ve Levon adlarıyla "Ermenileştirerek", doğan bu boşluğu büyük bir hevesle doldurdular. Bunu da filmin gösterime girmesinden sonra başlayan tartışmalarda da açık bir şekilde ifade etmekten kaçınmadılar: "Ermeni cemaatinin diğer konulardaki katkısı açıktı. Tam da bu katkı dolayısı ile Lui Levon olmuştu".⁴¹ Aynı tartışmalarda cemaatin organizasyonu ile filmin iki sahnesinde Ermeni asıllı yurttaşların figüran olarak rol aldıkları da belirtildi.⁴² Bu şekilde davranılarak kamuoyuna verilmesi amaçlanan ve başarıyla da verilen mesaj malümdü: Varlık Vergisi'nin esas mağdurları Ermenilerdi. Yönetmenin, filmin bu yanının Ayhan Aktar tarafından eleştirilmesinden sonra, tekrar tekrar kendisini ve senarist Mahçupyan'ı savunmaya yönelik çabaları ise filmin kamuoyuna verdiği mesajla hiç ama hiç uyumlu değildi.⁴³ Buna karşılık aynı siyasi iktidarla neredeyse ımtiyazlı ilişkilere sahip Yahudi cemaatinin ileri gelenleri ise Türkiye'deki toplumsal ve siyasi konjonktürün değişmiş olduğunu ya göz ardı ederek, ya fark etmeyerek ve yahut değişimin farkında olmalarına rağmen siyasi iktidarla olan ilişkilerinde en ufak bir sorun yaratmamak için, ibret ve-

41 Talin Suciyan, "Salkım Hanımın Taneleri...", *Agos*, 4 Şubat 2000.

42 "Ermenilikle suçlandım", *Agos*, 28 Ocak 2000

43 "Lui'yi Levon'laştırmamızda hiçbir art niyet yoktu, olamazdı çünkü. İlk sinema filmi, *Suyun Öte Yanı* olan orada da mübadeleyi anlatmaya çalışan bir yönetmen olarak beni, her zaman bir toplumda azınlık olma duygusu çok ilgilendirdi. Üstelik bir toplumda azınlık gibi yaşamamız için illa Rum, Ermeni ya da Musevi cemaatine dahil olmamız gerekmiyor. Bazen bir Türk olarak biz bile azınlıkta kalmanın acılarını yaşıyoruz. Bu nedenle bu filme soyunurken duygu olarak bu üç cemaate uzaklığım da yakınlığım da eşitti. Hâlâ da öyle. Örneğin, Nora ismi hem Museviler'de hem Ermeniler'de var. Levon da farklı bir yazılışta iki cemaate de kullanılan bir isim. Romanda Nora, zaten Nora idi. Lui, Levon oldu. Hatta, ben istiyordum ki, ortak isimler olsun. Sayıları ne olursa olsun bu üç cemaatin yaşadığı yazgı hep aynıydı çünkü. Tamamen bu cepheden bakmaya çalıştım." (İpek Çalışlar, "Salkım Hanım'la yüzleşme...", *Cumhuriyet Dergi*, S. 718, 26 Aralık 1999, s. 8-9).

rici bir şekilde, kendi tarihlerinin tahrif edilmesine bile bile göz yumabiliyorlardı. Konjonktürün değişmiş olması nedeniyle Varlık Vergisi'nin tartışılmasının herhangi ciddi bir tepki görmemesi karşısında, geç de olsa, kendini toparlayan ve "Varlık Vergisi tartışmaları" trenini yakalayıp son anda binen Türk Yahudi basını "kol kırılır yen içinde kalır" zihniyetiyle davranıyordu. Şalom'un münavebeli yazan iki başyazarından birinin mütereddit ve ihtiyatlı bir dil kullanarak bir özeleştiriye gitmeye teşebbüs etmesi maalesef geç kalmış bir girişimdi.⁴⁴ Diğer başyazar ise nesnellikten son derece uzak bir şekilde hareket edip İshak Alaton'un, cemaat yönetiminin geçmişten bugüne süregelen vasati haleti ruhiyesini temsil eder bir şekilde, film ekibine olumsuz cevap vermesini hiçbir şekilde eleştirmeyip Ermeni kimliği nedeniyle sadece Mahçupyan'ı eleştirerek en kolay yolu seçiyordu.⁴⁵ Filmin gösterime girmesinden ve tartışmalara yol açmasından sonra, film tasarınsını en başından beri takip eden, film ekibi ile diyalogda bulunan ve mekân tahsis etmeme konusunda cemaat adına red cevabını ileten işadamı Alaton ise, ironik bir şekilde, kahramanların "Ermenileşmeleri"ni yumuşak ve diplomatik bir dil kullanmaya özen göstererek onaylamıyordu: "[Filmde] kitaba göre farklılıklar vardı. Ermeni unsuru üzerine yoğunlaşan senaryo filmin manasını yanlış yöne çekti."⁴⁶

Kahramanların Ermenileşmeleri tartışmalarının yanı sıra romanın filme çekilmesinden dolayı olarak kazançlı çıkan bir kişi daha vardı. İşadamı Alaton babasının Varlık Vergisi'nden mağ-

44 Yakup Barokas, "Salkım Hanımın Taneleri", Şalom, 24 Kasım 1999. Barokas şöyle yazıyordu: "Kafamı kurcalayan konu şu; filmin bütünlüğünde Türk Yahudilerinin büyük ölçüde Varlık Vergisi trajedisinde azımsanmalarından memnun mu olmanız? Yapımcı böylesi bir yapıta baştan yardımımızı isteseydi yanıtımız acaba ne olurdu?"

45 İvo Molinas, "Kinayalım ama oyuna gelmeyelim!", Şalom, 1 Aralık 1999. Molinas şöyle yazıyordu: "Bu arada Ermeni asıllı senaristin anlaşılır nedenlerle romanın Musevi kahramanlarını, Ermeni vatandaşına dönüştürmesi senaristin kendi tasarrufu olması nedeniyle bizi ilgilendirmemekte beraber bu "dönüştürme"nin sonuçlarını gözlemlemek ayrı bir ilginç noktaydı."

46 Hülya Ekşigil, "Ankara'nın atmosferinde oksijen yok", Yeni Binyıl, 23 Ocak 2000.

dur olduğunu her fırsatta tekrarlamamın meyvelerini de topluyordu.⁴⁷ Nitekim filmin gösterime girmesinden sonra filmi konu eden yazılarda kendisine göndermeler yapıldı.⁴⁸ Ancak Alaton en büyük ödülünü Giritlioglu'nun şu sözleriyle aldı:

Örneğin senaryoda Levon'un saçlarının bir gecede beyazlaşması, çok saygı duyduğum bir gayri Müslim işadaminin bana aktardığı anısından senaryoya geçmiştir. Çünkü İshak [Alaton] Bey 41 yaşındaki babasını delikanlılığa henüz adım atmak üzere bir çocukken Aşkale'ye uğurladığını ve birbuçuk sene sonra simsiyah saçları bembeyaz olmuş bir babayla karşılaşmışını anlatmıştı.⁴⁹

Tabii ki Alaton yönetmenin kendisine gösterdiği bu kadirşinaslığın karşılığını vermeye çalıştı:

Salkım Hanım'ın Taneleri filminin batıda çok ilgi çekeceğini düşünüyorum. Los Angeles'ta ilk beş yabancı film arasına girmesi için çaba sarf ediyorum. Tüm dostlarımı harekete geçir-

47 İshak Alaton'un bu tavrını yansıtan sayısız demeçler vardır. Temsil mahiyette birkaç örnek verme amacıyla şunlar zikredilebilir: Nilüfer Kas, "Salkım Hanım'dan kim özür dileyecek?", *Tempo*, 18-24 Kasım 1999, S. 623, s. 30-34 / İshak Alaton, "Varlık Vergisi faciası", *Yeni Yüzyıl*, 19 Aralık 1997, s. 9 / Oral Çalışlar, "Hayim'in oğlu İshak", *Cumhuriyet Dergi*, 18 Ocak 1998, S. 617, s. 1, 10-12. Ertime Uşaklıgil, "EKOpörte İshak Alaton Ankara'ya yağmen yol alıyoruz", *Liberal Bakış*, 22 Mart 1998 / İshak Alaton'un hayatını konu eden "Ömür Dedikleri" programı, STV, 29 Mayıs 1998 / Hülya Bankoğlu Ekşigil, "İshak Alaton: 'Benim gözümde zenginlik, çok yönlülüktür", *Vizyon*, Eylül 1998, s. 50-54.

48 Aşkale'ye çalışma kampına sürgüne gönderilenlerden birisi de ünlü işadamlarımızdan İshak Alaton'un babası Hayim Alaton'du. İshak Alaton'da 15 yaşında olduğu o günlerde duyduğu kızgınlığın hatta öfkenin belki apaçık izlerini göremiyoruz şimdi ama belki ilk kez böylesine ciddi bir biçimde yüz yüze geldiğimiz trajediyle aynı yürek sızlamasını hissediyoruz." (Hakan Tiryaki, "Salkım Hanım'ın Taneleri", *Alem*, 24 Kasım 1999, Yıl 7, S. 25, s. 78). Bir diğer gazeteci de Alaton'u unutmadı: "Neticede CHP'yi iktidardan alıp DP'yi ve rahmetli Adnan Menderes'i iktidara taşıyan da bu 'varlık vergisi' oldu diyenler belki de abartmamıştır. Doğru söylüyorlar. İşadamı İshak Alaton'un babası da o günlerin bir mağduru müteşebbis." (Ayhan Katurcıklı, "Kara yazı", *Türkiye*, 1 Aralık 1999).

49 İpek Çalışlar, "Salkım Hanım'la yüzleşme...", *Cumhuriyet Dergi*, 26 Aralık 1999, S. 718, s. 8-9.

dim. Yabancı film Oscar'ı almasını, tüm dünyanın bu olayı öğrenmesini istiyorum.⁵⁰

Kahramanların kimliklerinde yapılan değişiklikler sonucunda filmi seyredenlerin edindikleri ortak izlenim, Varlık Vergisi'nin sadece Ermenilere karşı yapılmış bir haksız uygulama olduğuydu. Bu görüş bazı yazarlar tarafından da benimsenmişti. Yahudi toplumunu temsilen işadamlarının Varlık Vergisi'ni görmezlikten gelip film tasarımsını desteklememeleri, buna karşılık Ermeni toplumunun sorunlarını örtbas etmeyip kamuoyuna mal etmeye kararlı oldukları bir ortamda Varlık Vergisi'ni konu edecek bir filmde bu "mağdur" figürünün daha da kalın çizgilerle ortaya çıkmasına yarayacak elverişli bir unsur olduğundan kahramanların kimlik değiştirmeleri pek şaşırtıcı olmuyordu. Nitekim romanda Yahudi olan kadın (Nora) ve erkek (Lui) kahramanların filmde Ermeni olmaları aynı kamuoyu tarafından, birkaç istisna haricinde, hiçbir tepkiye yol açmıyor hatta ve hatta tuhaf bir şekilde gayet doğal karşılanıyordu. *Toplumsal Tarih* dergisi yayın koordinatörü Osman Köker bunun gayet tabii bir sonuç olduğunu şöyle dile getiriyor:

Günümüzde ise azınlıklara ayrımcı muamele denince ilk aklı gelen Ermenilerdir. (...) Ayrıca 500. yıl etkinliklerinde çok açık görüldüğü gibi Yahudi cemaatinde ana eğilim, 'resmî tarih'lerini '500 yıllık Türk misafirperverliği'ne dayandırmak ve Cumhuriyet döneminde azınlık karşıtı politiklardan mağdur olduklarını gizlemek yönündedir. Ermeni cemaatinin önemli bir kesiminin ise bu tarihi gerçeklerin açığa çıkarılmasından rahatsızlık duymadığı, hatta kendi yayınlarında da bu sorunları işlediği açıktır. Yani Lui'nin Levon olması için ortada bir consensus vardır. Nora ise bu konuda daha şanslıdır; hem Yahudi, hem de Ermeniler tarafından kullanıldığı için isim değiştirmeye gerek yoktur.⁵¹

50 Nilüfer Kas, "Salkım Hanım'dan kim özür dileyecek?", *Tempo*, 18-24 Kasım 1999, S. 623, s. 30-34.

51 Osman Köker, "Aşkale'ye Gidenler-Gitmeyenler", *Toplumsal Tarih*, Aralık 1999, S. 72, s. 58-60.

Bir diğerk köşeyazarı da aynı izlenimi taşıyor:

Salona birlikte girdiğimiz sekiz yaşındaki oğlumun, Kocatepe'den evimize giden sokakta, kar taneleri altında sorduğı soruyu cevaplamakta zorlanıyorum: 'Ermenileri neden Aşka-
le'ye sürdüler?'⁵²

Bir diğerk köşeyazarı ise Varlık Vergisi'nin tek mağdurunun Ermeniler olduğı şeklindeki mesajın pek gerçeğe uymadığına dikkati çekiyordu:

1942'de çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu'nun azınlık mensuplarını, özellikle Ermeni (ve dönme) vatandaşları nasıl perişan ettiğı vurguluyor filmde. (...) Fakat filmde dikkat ettim, neredeyse Yahudiler hiç devrede yoktu. Oysa biliyoruz ki, Varlık Vergisi mağdurları arasında Yahudi tüccarlar daha fazla göze çarpıyordu.⁵³

Cemaatlerinin Vakıflar Genel Müdürlüğü ile karşılaştığı zorlukları kamuoyuna mal etme gayreti içinde olan ve Ermeni cemaati - basın ilişkilerini düzenleyen cemaatin kamuoyu oluşturucuları, Yahudi işadamlarının film tasarısı karşısındaki çekimser ve son tahlilde olumsuz tavrından doğan boşluğu, Ermeni toplumu lehine değerlendirilebilecek bir "altın fırsat" olarak gördüler. Kahramanların kimliklerinin bu şekilde manipüle edilmesini eleştiren tek kişi Doç. Dr. Ayhan Aktar oldu:

Karakoyunlu'nun kitabında 'Mösyö Lui' olarak tanıılan ve Musevi kökenli olan karakter, her ne hikmetse filmde din değiştirerek Ermeni kökenli 'Levon' olmuş. Peki, bu değişiklik filme nasıl bir derinlik katmış diye sorarsanız, filmin başında Levon ile sonradan sevgilisi olacak olan Nimet arasında Ermeni Tehci-ri'ne çok hafif gönderme yapan bir diyalog var. O kadar!⁵⁴

52 Sadık Yalsızuçanlar, "Salkım Hanımın (dağılan) Taneleri", *Zaman*, 3 Aralık 1999.

53 Mustafa Armağan, "Salkım Hanım'ın Taneleri ve Varlık Vergisi", *Zaman*, 19 Kasım 1999.

54 Doç. Dr. Ayhan Aktar, "Malın var mı, derdin var!", *Radikal İki*, 28 Kasım

İrfan Külyutmaz müstear adıyla yazan Hilmi Yavuz,⁵⁵ Rıdvan Akar⁵⁶ ve Varlık Vergisi döneminde maliye müfettişi görevinde bulunmuş olan Cahit Kayra da Aktar'ın bu eleştirisini haklı buldular.⁵⁷

Kamuoyunun film karşısındaki tepkisi

Oldukça geniş yankı bulan film ve Varlık Vergisi konusu Türk kamuoyunu iki kampa ayırdı:

a) Konunun tartışılmasını olumlu karşılayanlar ve bunlar içinde de devletin azınlıklardan özür dilemesi gerektiği görüşünü savunan dar bir kesim.

b) Varlık Vergisi konusunun gündeme gelmesi vesilesiyle Cumhuriyetin zaaflarının eleştirilmesine karşı olanlar.

a) Basının önemli bir kısmı, Varlık Vergisi olayını kınayan ve eleştiren bir tavır takındı.⁵⁸ Bu kesimin bayraktarlığını liberal görüşe sahip gazetelerin yazarları yaptı. Bu kesimde yer alıp Devlet'in azınlıklardan özür dilemesini savunan çok dar bir çevre, bunun ya gayri Müslim yurttaşların "[Türkiye Cumhuriyeti'ne] daha bağlı, daha sadık insanlar olmalarına neden [olacağını]", veya aynı yurttaşların "yurttaşlık kimliğini sembolik bir saygıyla iade eden saygıyı" ifade edeceğini dile getirdiler.⁵⁹ Bu iyiniyetli ve demokrat yaklaşım kamuoyundan fazla

1999, s. 13. Aktar'ın bu yazısı kısa süreli bir polemige yol açtı. (Etyen Mahcupyan, "Olmaya çalışmakla olmak arasında", *Radikal İki*, 5 Aralık 1999 / Ayhan Aktar, "Varlık Vergisi tartışması", *Radikal*, 10 Aralık 1999 / Etyen Mahcupyan, "Kaygan zeminin aydınları", *Radikal*, 12 Aralık 1999). Mahcupyan Aktar'ın kendisini Ermeni milliyetçiliği yapmakla suçladığını yazdı.

55 İrfan Külyutmaz, "Salkım Hanımın Naneleri'ne dair", *Zaman Pazar*, S. 49, 5 Aralık 1999, s. 25.

56 Sezai Sarıoğlu, "Azınlıklardan özür dlenmelidir", *V-Özgürlük*, 11 Aralık 1999, S. 62, s. 7.

57 Leyla Tavşanoğlu, "Varlık Vergisi yanlış uygulandı", *Cumhuriyet*, 19 Aralık 1999, s. 12.

58 Bu oran konuyla ilgili çıkan köşe yazılarının yaklaşık üçte ikisidir.

59 Doç. Dr. Ayhan Aktar ile Rıdvan Akar'ın görüşleri (Nilüfer Kas, "Salkım Hanım'dan kim özür dileyecek?", *Tempo*, 18-24 Kasım 1999, S. 623, s. 30-34).

destek toplayamadı. Bunun nedeni de böyle bir özür dilemenin başka olaylar nedeniyle mağduriyete uğramış başka etnik gruplar için bir emsal yaratma ihtimaliydi. Nitekim Kürt toplumuna hitap eden *Özgür Bakış* gazetesinde filmle ilgili yayımlanan bir yazı böyle bir beklentiyi dile getiriyordu: "Bu devlet/sistem, acılar içinde bıraktığı azınlıklardan, devrimcilerden, Kürtlerden ve de Türklerden 'resmî' özür dilemeli diye düşünüyor insan"⁶⁰

Filme olumlu tepki verenler arasında yer alan bazı İslâmî görüşlü yazarlar ise Varlık Vergisi'nden yola çıkarak Devlet'in, Varlık Vergisi'nde takındığı tavrın bir uzantısı olarak, İslâmî kesimin din temelli taleplerine karşı günümüzde rastlanan olumsuz yaklaşımını eleştirdiler. Örneğin M. Emin Kazıcı, 28 Şubat 1997 tarihli Millî Güvenlik Kurulu kararlarıyla başlayan ve koalisyonun çökmesine yol açan sürecin de filme çekilmesini arzu etti.⁶¹ Bir başka gazeteci ise 25 Kasım 1925 tarihinde çıkarılan "Şapka İktisası hakkında Kanun" ile gerçekleştirilen şapka devriminin İslâmî kesim üzerindeki yansımalarının neden filmlere konu olmadığını sorguladı.⁶²

b) Filme ve Varlık Vergisi'ne eleştirel bakanlara karşı olumsuz tavır takınanlar Kemalist, İslâmî ve milliyetçi görüşlere sahip yazarlardı. Ortak noktaları ise 1951 yılında Faik Ökte'ye yöneltilen eleştirilere paraleldi: Türkiye'yi dış ülkelere karşı küçük düşürmek.⁶³ Buna doksanlı yıllarda ortaya çıkan,

Rıdvan Akar aynı görüşünü bir diğer söyleşide de tekrarladı: Sezaî Sarıoğlu, "Azınlıklardan özür dilenmelidir", *V.Özgürlük*, S. 62, 11 Aralık 1999, s. 7. Özür dilenmesi gerektiğini iki gazeteci daha tekrarladı: Güler Kömürcü, "Varlık Vergisi geliyor.", *Akşam*, 24 Kasım 1999 ve Nilüfer Kas, *a.g.m.*, *Tempo*, 18-24 Kasım 1999, S. 623, s. 30-34.

60 Ali Erden, "Kirlenme üstüne bir film", *Özgür Bakış*, 3 Aralık 1999. Benzeri bir talebi Ragıp Zarakolu da köylerinden sürülmüş olan Kürtleri konu eden yazısında dile getirdi: "Sistemin en temel hak saydığı, 'kutsal' mülkiyet hakkı, topraklardan sürülen Kürtler için adeta askıya alınmış, yok sayılmıştı. Şimdi bu insanlara bir ÖZÜR borçlu olmadığımız, yitirdiklerini TAZMİN etmenin insani bir yükümlülük olmadığını kim söyleyebilir" (Ragıp Zarakolu, "Öteki depremi mağdurları", *Özgür Bakış*, 11 Aralık 1999).

61 "Salkım Hanımın Taneleri", *Akit*, 24 Kasım 1999.

62 İbrahim Kardeş, "30 Kasım 1925", *Yeni Şafak*, 30 Kasım 1999.

63 Faik Ökte Varlık Vergisi Kanunu'nun uygulanması sırasında İstanbul Defterdarı:

aralarında filmin senaristi Etyen Mahçupyan'ın da yer aldığı, kamuoyuna "İkinci Cumhuriyetçiler" adıyla mal olan entelektüellerin bu filmi övecekleri öngörüsüne bir tepki olarak ikinci bir suçlama eklendi: Türkiye'yi bölüp parçalamak isteyenlere âlet olmak.

Aynı eleştiriye getirenlerin bir diğer kısmı ise ideolojik tavır yerine partiler arası siyasi mücadelelerden yola çıkarak aynı milliyetçi görüşü paylaşmalarına rağmen Karakoyunlu'yu raking bir siyasi partinin üyesi olmasından ötürü eleştirdiler. Bunu yapanların başında aynı seçmen tabanına hitap eden DYP genel başkanı Tansu Çiller yanlısı olan *Öncü* gazetesi ve sosyalist görüşlü İşçi Partisi'nin yayın organı *Aydınlık* geldi.⁶⁴

Filmi eleştirenler arasında "İkinci Cumhuriyetçiler"e karşı olmakla tanınan köşe yazarları Hasan Pulur ve Hıncal Uluç da yer aldı. Pulur olayların abartıldığını ve filmde: "O tarihte, Türkiye Cumhuriyeti ile, Hitler Almanyasının bir farkı yoktur!" sonucuna varıldığını ileri sürüyordu. Böyle abartılı bir sonuca varıldığını ileri süren Pulur, filmin Türkiye'yi karalamak isteyen bazı çevreler tarafından kullanılacağı öngörüsün-

idi. Daha sonra 1951 yılında Varlık Vergisi Faciası başlığıyla anılarını yayımladı. Bunun üzerine dönemin basınında kendisine karşı yoğun eleştiriler yöneltildi. Bu konuda bir araştırma için bkz. Rifat N. Bali, "Çok partili demokrasi döneminde Varlık Vergisi üzerine tartışmalar", *Tarih ve Toplum*, Eylül 1997, C. 28, S. 165, sh. 47-59.

- 64 Yalçın Küçük, "Gecekondu", *Aydınlık*, S. 646, 5 Aralık 1999, s. 26-27. *Öncü* gazetesinin bir köşe yazarı Karakoyunlu'yu eleştirirken şöyle diyor: "Yılmaz Karakoyunlu bilerek ya da bilmeyerek hem de siyasi kimliğiyle (ANAP milletvekiliği) Türkiye'de ikinci bir *Gecekondu* Ekspresi'nin ortaya çıkmasına yol açtı. (...) Karakoyunlu'nun romanı ve filmi İkinci Sevr'çilere yeni ve etkili bir cephe daha açma imkânını sağladı: Türkiye'yi salkım salkım tanelemek" (İrfan Ülkü, "Salkım salkım tanelemek", *Öncü*, 8 Aralık 1999. Aynı gazete'de bir diğer yazıda ise şu yorumda bulunuldu: "Kısa süre önce gösterime giren 'Salkım Hanım'ın Taneleri'nde konu edilen Varlık Vergisi'yle ilgili yanlış anlatımlar, bu yanlış anlatımlar sonrasında başlayan yalan-yanlış açıklama ve haberler Türkiye'yi Hitler'in Almanyası'ndan daha kötü gösteriyor." ("Salkım Hanım Krizi", *Öncü*, 10 Aralık 1999). Karakoyunlu'nun 6-7 Eylül olaylarını konu eden *Güz Sancısı* romanının da aynı yönetmen tarafından filme çekilmesi kararı aynı gazete'de: "Karakoyunlu'nun *Güz Sancısı* adlı kitabından sinemaya uyarlanacak film de, *Salkım Hanım'ın Taneleri* gibi Türkiye'ye zarar verecektir" şeklinde yorumlandı. ("İkinci film geliyor", *Öncü*, 14 Aralık 1999).

de bulunuyordu: "Belki bazılarının ininde *Geceyarısı Ekspresi*'ni aratmayacak bir ilgiye mazhar olur."⁶⁵ Hıncal Uluç ise filmi şöyle değerlendiriyordu:

Etyen Mahçupyan ve Murat Belge'nin senarist ve danışman olarak bu filme nasıl, ama nasıl bir keyifle katkıda bulduklarını tahmin güç değil. Atatürk'e ve Atatürk Cumhuriyetine saldırmak için fırsat kaçırmayan numaracılar için iyi bir fırsat tabii bu olay. Hasbelkader yönetime gelen insanların, hükümetlerin hatalarını, devlete, cumhuriyete yüklemek ve bu yolla Atatürk'e saldırmak adamların işleri ya...⁶⁶

"İkinci Cumhuriyetçiler"e karşı tavrı ile tanınan ve Prof. Dr. Çetin Yetkin'in yayın yönetmenliğini yaptığı, Tek Parti döneminin saf Kemalist anlayışını temsil eden *Müdafaa-i Hukuk* dergisi ise tepkisini, İstanbul'un Müttefik Kuvvetler, İzmir'in de Yunanlılar tarafından işgalleri sırasında azınlıkların işgal kuvvetleri lehine yaptıkları gösterileri belgeleyen fotoğrafları şu yorumla tekrar yayımlamakla ortaya koymaktaydı:

Bugünlerde nedense bir 'azınlıklar' konusu gündeme getirilmiş bulunuyor ve öyle bir hava yaratılmak isteniyor ki, biz Türkler azınlıkları ezip bitirmişiz, bitiriyoruz!...⁶⁷

MHP yanlısı ve milliyetçi görüşü savunan gazeteler ise, görüşleri doğrultusunda, Varlık Vergisi'ni "milli bir zaruretin gereği" bir uygulama olarak değerlendirdiler.⁶⁸ Filmin Türkiye'yi küçük düşürdüğü görüşü İslâmî kesimde de taraftar buldu. FP'nin gayri resmî yayın organı olan *Millî Gazete*'nin bir köşe yazarı ise *Harem Suare* ve *Salkım Hanım'ın Taneleri* filmlerinin neden ödüllendirildiklerini sorgulayıp şu cevabı veriyordu: "Bu

65 Hasan Pülür, "Salkım Hanımın Taneleri (2)", *Milliyet*, 29 Kasım 1999.

66 Hıncal Uluç, "Salkım salkım dökülen film..", *Sabah*, 26 Kasım 1999.

67 *Müdafaa-i Hukuk*, 30 Aralık 1999, S. 17, s. 24.

68 Levent Albayrak, "Salkım Hanım'ın Varlık Vergisi", *Ortadoğu*, 1 Aralık 1999 / İbrahim Aydemir, "RUYİAD'ın gayretleri, Salkım Hanım'ın Taneleri", *Kurultay*, 13 Aralık 1999, s. 14 / Taylan Sorgun, "Acelecilik-Azınlık-ATV", *Ortadoğu*, 17 Aralık 1999.

filmlerin ortak noktaları ise senaryolarında ölkemizi, insanımızı ve mazimizi küçük düşürecek sahneleri barındırması.⁶⁹

Romandaki "kriminal azınlık", "iyi Türk" figürlerine tezat teşkil edencesine filmde yer alan "kriminal Türk", "iyi azınlık" figürlerinin milliyetçi, İslâmcı ve muhafazakâr vicdanlarda yarattığı tepkinin örnekleri görüldü. İslâmi kesime ait Aksiyon dergisinde ard arda yayımlanan iki ayrı yazının ilkinde özellikle Yahudi cemaati hedef alınıp Varlık Vergisi'nin meydana geldiği zaman diliminde Türk yönetiminin, Soykırım'dan kaçan Yahudilerin Filistin'e gitmek üzere Türkiye'den transit geçiş yapmalarına izin verdiği hatırlatılarak "Musevi Cemaati'nin, ekranlara yansıyan, Cumhuriyet öfkesi"nin yersiz olduğuna dikkat çekildi.⁷⁰ Aynı dergide bir başka yazıda ise muhabir Aşkale'ye gidip dönemi yaşamış kişilerle görüştüğünden sonra kaleme aldığı yazısında Aşkale'deki yaşam koşullarının hiç de iddia edildiği gibi ağır olmadığını ileri sürdü:

Yarım asır sonra olayı gündeme getirip, devletin yaptığı hatadan dolayı özür dilemesini beklemek işlenmiş olan birçok suçun da affını gündeme getirir. Olaylara tarih süzgecinden bakıp azınlıkların geçmişteki yaşamlarını da unutmamak gerekir.⁷¹

Aksiyon dergisinin filme karşı duyduğu tepki bununla sınırlı kalmadı ve Türk toplumunun seçkinlerini, başka bir deyimle "sosyete"sini, konu eden geniş bir incelemenin yayımlanmasını da tetikledi. İncelemenin yayımlandığı sayının sunuşunu yapan derginin yayın yönetmeni incelemeyi şu satırlarla takdim ediyordu:

Salkım Hanım'ın Taneleri filmini seyrederken Anadolu'da doğup büyümüş birisi olarak kendimi çok aşağılanmış hissetmişim. O filmin özünde bir gayri Müslim-müslim kavgasından çok kaymak yiyenler ve kaymak yemek isteyenler kavgası

69 İbrahim Tenekeci, "Salkım Hanımın taneleri", *Millî Gazete*, 15 Aralık 1999.

70 Faruk Mercan, "100 bin Yahudi kurtardık", *Aksiyon*, 11-17 Aralık 1999, S. 262, s. 22-23.

71 Haşim Söylemez, "Aşkale'de rahat etiler", *Aksiyon*, 25-31 Aralık 1999, S. 264, s. 12-15.

vardı. Aslında kötü olan gayri Müslimlere yapılanlar değil de bir Niğdeli'nin kaymak yemek istemesiydi.⁷²

Aynı rahatsızlığı milliyetçi-muhafazakâr kimliğiyle tanınan Beşir Ayvazoğlu da paylaşıyordu:

Niğde Aksaray'dan kalkıp İstanbul'a gelen Durmuş, bir düşünsene, iki yüzlü, katil, uçkuru gevşek, açgözlü, fırsatçı, vurguncu, vefasız, alçak. Ne kadar kötülük varsa onda! Si-vas'tan kalkıp İstanbul'u mekân tutmuş ve az çok başarılı olmuş bir Türk olarak rahatsız oldum! Film sanki bana 'Sen ancak uşak Bekir olarak yahut kapıcı Durmuş olarak var olablirsin' diyor!

Ayvazoğlu ilerde çekilecek filmlerin "Rumeli Türklüğü'nü, ondan da vazgeçtik, Mütareke yıllarında İstanbul halkının yaşadığı büyük acıları doğru dürüst" anlatması dileğinde de bulunuyordu.⁷³

Benzer bir elestiri bir dönem TÜSLAD genel sekreterliği görevinde bulunmuş, halen Sabancı Holding'e ait Ak Sigorta yönetim kurulu üyesi ve aynı zamanda *Milliyet* ve *Dünya* gazeteleri köşe yazarı olan Güngör Uras'tan geliyor. Uras filmdeki tiplerin son derece şematik figürler halinde ele alınmalarını şöyle değerlendiriyor:

Müslüman ve gayri Müslim tiplemesinde, Müslüman, cahil, haydut, ırz düşmanı, vicdansız ve katil olarak gösterilirken gayri Müslimin nasıl entelektüel, masum, iyi bir insan olduğu vurgulandı. Açık anlatımıyla 'ırkçılığı, ayrımcılığı' kötülleme kisvesi altında ırkçılık ve ayrımcılık yapıldı. Basit bir film Türk yaşamını her fırsatta aşağılamayı meslek edinenlere fırsat verdi. Meğer biz ne kötü insanlarmışız!.. Bu hali ile bu film dış piyasada iyi iş yapar ve hatta ödül değil ödüller kazanır.

Güngör Uras gibi iş dünyası içinde saygın bir yeri olan bir is-

72 Mehmet Kamış, "Kalburun üstündekiler", *Aksiyon*, 25-31 Aralık 1999, S. 264, s. 1.

73 Beşir Ayvazoğlu, "Salkım Hanım muhabbeti", *Zaman*, 8 Aralık 1999.

min Varlık Vergisi'ni, Yılmaz Karakoyunlu'nun düşüncesinin paralelinde, şu satırlarla hakk görmesi oldukça düşündürücüdür:

Gayrimüslimler bu vergi ile ezilmiştir. Vergi mükelleflerinin %87'si gayri Müslimdi. Bütün bunlar doğru ama, o günün şartlarını düşününüz. O günün şartları ile bugünün şartları arasındaki uçurumu düşününüz. Harp şartlarını, ekonomide gayri Müslimlerin ağırlığını düşününüz. 1942 yılında İstanbul'daki Müslüman mükellef sayısı ile gayri Müslim mükellef sayısı aynı mı? Müslümanların geliri ile gayri Müslimlerin geliri ve varlığı aynı mı?⁷⁴

Sonuç

Film neden bu kadar çok tartışıldı?

Filmin gösterime girmesinin akabinde Varlık Vergisi'nin, Faik Ökte'nin anılarının yayımlandığı 1951 yılına kıyasla,⁷⁵ çok daha yoğun bir şekilde tartışılmış olmasının ana nedenleri birden fazladır.

a) Birinci neden özellikle RP-DYP koalisyonunun iktidardan düşmesine yol açan sürecin başlangıcı olan 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısı kararlarıyla başlayıp kamuoyunun gündemini işgal eden "Otoriter Devlet" söylemiydi. Azınlıklar-siyasi iktidar ilişkilerinin, ihtilaf ve sorunlarla dolu olan geçmişi, sivil toplum örgütleri ile sol ve demokrat çevrelerin bir kesimi tarafından "Devlet'in otoriteryenizmi"ne karşı yürütülen muhalefette kullanıldı. Bu nedenle Devlet'e karşı muhalif bir tavır takınmış olan bir kesim, hem Varlık Vergisi hem de 6-7 Eylül 1955 olaylarına düşüncelerini desteklemek amacıyla başvurdu.⁷⁶

74 Güngör Uras, "Varlık Vergisi karalama aracı oldu", *Milliyet*, 30 Aralık 1999.

75 Bu tartışmalar için bkz. Rifat N. Bali, "Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Üzerine Tartışmalar", *Tarih ve Toplum*, Eylül 1995, s. 165, s. 47-59.

76 Varlık Vergisi'ni konu eden ve sivil muhalefet kanalında yer alanlar tarafından yazılmış yazılar için bkz. Yelda, "Varlık Vergisi", *Söz*, 2 Mart 1996, s. 8 / Nihat Genç, "Sermayemiz bir ah kaldı", *Leman*, 31 Ekim 1998, s. 365+, s. 10-11 /

b) İkinci nedense doksanlı yıllarda görülen yeni bir yaşam tarzıydı. RP'nin yerel seçimlerde büyük kentlerin belediye başkanlıklarını kazanmalarıyla simgeleşen "yükselen siyasal İslâm"a bir tepki olarak laik ve liberal görüşlü seçkinlerin başlattıkları "kentli olma", "İstanbullu olma" bilinci bu yeni yaşam tarzının anahtar kelimeleriydi. Bu bilinç doğrultusunda ve "küreselleşen dünya" söyleminin savunduğu ortak değerlerin egemen olduğu bir atmosferde Cumhuriyet'in temel yıllarında geçerli yaklaşım olan "yerlilik" ve "kozmopolitizm karışıklığı" yerini kozmopolitizme bırakıyordu. Küreselleşmeye gitgide daha çok eklenen ve onun bir parçası haline gelmekte olan Türkiye'de de iyi eğitilmiş, yabancı dillere vakıf ve çokkültürlülüğün, popüler anlatımıyla, "kültürel mozaik" in şampiyonluğunu yapan yeni bir genç kuşak artık medyada kendisini gösteriyordu. Çoğunluğu sol ve demokrat bir gelecekte gelen bu kuşağın sözcülerinin ve temsilcilerinin desteğiyle artık "azınlıklar", sadece "mağdurlar"ı değil, aynı zamanda "yitip gitmiş ve bugüne kıyasla daha medeni bir İstanbul'u" temsil eder konuma girdiler. Başka bir deyimle, azınlıklar artık revaçta idiler. "Mozaik", veya sol çevrelerde geçerli yaygın tabirle, "halkların kardeşliği" kavramı Türkiye'nin "Kürt meselesi" nedeniyle içinde bulunduğu gergin etnik çatışma ortamını yumuşatmak ve Türk-Kürt birlikteliğini savunmak için de bolca miktarda kullanılıyordu. Entelektüel kesimin böyle bir hali ruhiye içinde bulunduğu bir ortamda filmi seyreden birçok yazarın "kozmopolit İstanbul'un renklerini kaybetmiş olduğu" ortak görüşünde buluşması pek şaşırtıcı değildi.⁷⁷ Bu kesim filmin işlevsel bir amacı olduğunu hararetle savundu:

Ayşe Günaysu, "TC tarihinden ırkçı bir yaprak: Varlık Vergisi", *Özgür Gündem*'in eki *EkGündem*, 10 Ekim 1998, s. 5. 6-7 Eylül 1955 olayları için bkz. Yelda, "Azınlıklar rehinedir. Yakın bir örnek: 6-7 Eylül olayları", *Söz*, 21 Eylül 1996, s. 12-13. İnsan Hakları Derneği İstanbul Şubesi Azınlıklar Komisyonu'nun bu olayları konu eden bir sergisi de düzenlendi. "Utandıran tarih", *Söz*, 7 Eylül 1996, s. 13.

77 Tuğrul Şavkay, "Salkım Hanımın Taneleri", *Hürriyet İstanbul*, 7 Aralık 1999 / Yöneticinin keyfi, "Varlık vergisi ve yitirdiklerimiz", *Dünya*, 10 Aralık 1999 / Nebil Özgentürk, "Nora'dan Eleni'ye", *Sabah*, 27 Kasım 1999 / İlgin Sönmez, "Las Vas Vigas", *Zest*, Ocak 2000, S. 26, s. 22.

film çeşitli dinlere ve köklere mensup kişilerin birbirlerini tanımalarını ve barış içinde yaşamalarını sağlayacak bir ortamı oluşturmuştu.⁷⁸ Bu "birlik ve beraberlik", bu "dostluk", filmin son sahnelerinde yer alan Aşkale'de bulunan gayri Müslimlerin onları gözaltında tutan erlerden biriyle birlikte Erzurum yöresinin çok bilinen ve bir Ermeni halk türküsü olduğu ileri sürülen "Sarı Gelin" türküsünü hep bir ağızdan Ermenice ve Türkçe seslendirmeleri ile simgeleşiyordu.⁷⁹ Aslında yönetmen Giritlioğlu'nun beyan ettiği üzere⁸⁰ "Sarı Gelin" türküsünün seçimi de bilinçli bir şekilde yapılmıştı. Bu türkünün seçilmesindeki ana kıstas hem Ermeni hem de Türk folklorunda yer almasıydı. Böylece filmdeki kahramanların "Ermenileştirilmeleri" ile kamuoyuna yansıtılan ve büyük ölçüde başarılı olan "mağdur Ermeni" mesajının yanı sıra aynı kamuoyuna verilmek istenen "Anadolulu Ermeni" ve "Türk-Ermeni" birlikteliği mesajı da bu türküyle desteklenmiş oluyordu.⁸¹

c) Nihayet sonuncu neden siyaset ve fikir dünyası ile starlar âleminin yıldız isimlerinin kullanılması sayesinde filmin kamuoyunun gündemine son derece usta bir şekilde yerleştirilmesiydi.

78 Alin Taşçıyan, "Bir dönemin savrulmuş insanları", *Milliyet*, 2 Ocak 1999 / Gül Erçetin, "İzleyici için film yapıyorum", *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1999 / Senem Erdine, "Bir zamanlar Türkiye'de...", *Sinema*, Kasım 1999, S. 57, s. 44-51.

79 Atilla Dorsay, "İnsan ve Hırs", *Sabah*, 26 Kasım 1999. Benzeri yazılar için bkz. Deniz Kavukcuoğlu "Terzi Ardaş", *Cumhuriyet*, 9 Ocak 2000 / Hakan Tartan, "Türkiye'de renkler", *Star*, 2 Ocak 2000 / Metin Aksoy, "Film daha iyi olabiliyordu", *Özgür Bakış*, 13 Ocak 2000. Aynı yorumda bir diğer gazeteci de bulunuyordu: "Artın'ın bir çobandan aldığı kavalla çaldığı Sarı Gelin türküsü gözleri buğulandırırken, mozaigi ve ortak kültürümüzü bir kez daha anımsatıyor." (Ali Erden, "Kirlenme üstüne bir film", *Özgür Bakış*, 3 Aralık 1999).

80 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezi, 20 Ocak 2000 tarihli "Sinema Gündemi" konulu panel.

81 Bu türkünün Ermeni kaynaklı olup olmadığı basında kısa süreli bir tartışmaya da yol açtı. Bu konuda şu yazılara bakılabilir: Mustafa Ünal, "Sarı Gelin neylim aman aman", *Zaman*, 6 Şubat 2000 / Mustafa Ünal, "Sarı Gelin benim nimen", *Zaman*, 20 Şubat 2000 / Doğan Hızlan, "Sarı Gelin bir ses akrabalığıdır", *Hürriyet*, 22 Şubat 2000 / "Sarı Gelin'in sahibi kim?", *Yeni Binyıl*, 22 Şubat 2000 / "Sarı Geline Ermeni böhtanı", *Akit*, 6 Mart 2000 / Hrant Dink, "Türkümü çalan kimdir?", *Yeni Binyıl*, 12 Mart 2000 / "Ortak ezgi Sarı Gelin", *Agos*, 25 Şubat 2000.

Kamuoyu ve azınlıkların Varlık Vergisi ile yüzleşmeleri

Kamuoyunun bu olayla yüzleşmesi karşısında ortaya çıkan tarih bilinci bazen şaşırtıcı olabiliyordu. Bazı seyirciler böyle bir olayın meydana geldiğinden bihaberler.⁸² Bazı yazarlar da bu olayın genç kuşaklar tarafından bilinmediği kanaatindeydi.⁸³ Bir gazeteci Varlık Vergisi'ni "azınlık vergisi",⁸⁴ bir diğeri ise "veraset vergisi" olarak adlandırıyordu.⁸⁵ Bir diğeri gazeteci tepkisini "Varlık Vergisi'ni hep duymuştum. Ama 'böyle olduğunu' bilmiyordum" şeklinde dile getiriyordu.⁸⁶ Birçok yazar Varlık Vergisi'nin iktidarda bulunan marjinal bir grup tarafından Naziler'in etkisi altında gerçekleştirilmiş olduğu fikrindeydi.⁸⁷ Kendi "cemaat tarihçileri" ile liderlerinin başarılı çabaları sayesinde Varlık Vergisi'nden bihaber olup film vesilesiyle konuyu birdenbire "keşfeden" bir Yahudi öğrencinin tepkisi ise filmi yedi kere izlemek oluyordu.⁸⁸

Aradan geçen 57 yıla rağmen Varlık Vergisi azınlıkların ortak hafızalarında önemli bir yer işgal etti ve hiçbir zaman unutulmadı. Yahudi cemaati ileri gelenleri Varlık Vergisi'ni unutmüş görünmek için sarf ettikleri tüm gayretlere rağmen verginin iz-

82 Alin Taşçıyan, "Düşlerimiz gerçek oldu!", *Milliyet*, 8 Ekim 1999 / Burak Goral, "Önce vergi sonra trajedi", Uğur Polat'ın sözleri, *Gazete Pazar*, 21 Kasım 1999, s. 8 / Celal Başlangıç, "Bizim Kosta'dan mektup var", *Radikal*, 20 Kasım 1999, s. 19.

83 Sungu Çapan, "Bizim gâvurdan neyimiz eksik?", *Cumhuriyet*, 26 Kasım 1999 / Mensur Akgün, "Zihniyet meselesi", *Yeni Binyıl*, 11 Ocak 2000.

84 Kenan Erçetingöz, "Hem güzelim hem de özel", *Sabah*, 27 Mart 1999.

85 Şenay Aydemir, "Tanelerin ekonomi politikası!", *Evrensel*, 19 Kasım 1999.

86 Hakan Aygün, "Film gibi hayatlar", *Takvim*, 29 Kasım 1999.

87 "Türkiye'de renkler, yediveren güdür. Varlık vergisi gibi aymazlıklar, 6-7 Eylül olayları gibi çirkinlikler de yaşanmıştır. Ama bunlar küçük grup ve kişilerin yarattığı olaylardır ve destekçi bulamamıştır." (Hakan Tartan, "Türkiye'nin renkleri", *Star*, 2 Ocak 2000. Yazar DSP milletvekilidir.)

"Varlık Vergisi yürürlüğe girdiği yıllarda Avrupa'yı saran Nazizm hastalığının Türkiye'deki bir yansımasıydı belki." (Hakan Tiryaki, "Salkım Hanımın Taneleri", *Alem*, 24 Kasım 1999, yıl 7, S. 25, s. 78).

88 İpek Çalışlar, "Salkım Hanım'la yüzleşme...", *Cumhuriyet Dergi*, 26 Aralık 1999, S. 718, s. 8-9.

lerinden rahatsızlıklarını çeşitli vesilelerle belli ettiler.⁸⁹ Yahudi bir yazar 1997 yılında bu gerçeği şöyle dile getiriyordu:

Aradan elli beş yıl geçti. 1942 - 1997. Uzun veya kısa bir süre. Kişiler için uzun... Tarih için acı bir nokta. Kolay kolay unutulmuyor. Yarım asır iki nesil eder. Öylesine yer etmiş ki toplum vicdanında 'hafıza-ı beşer nisyân ile malûldür' gerçeğinin bile belleklerden tamamıyla aıp koparamadığı ekonomik ve sosyal bir tahribat.⁹⁰

Varlık Vergisi Kanunu'nun başmimarı olan Şükrü Saracoğlu ise belleklerde oldukça olumsuz bir iz bıraktı. Saracoğlu aynı zamanda 1934 ile 1950 yılları arasında Fenerbahçe kulübünün de başkanlığını yapmıştı. 1998 yılında Fenerbahçe kulübü yönetiminin, Saracoğlu'nun bu hizmetine karşı Fenerbahçe Sta-

89 Bunun kanıtına dönemin Devlet Bakanı ve önde gelen bir işadama olan Cavit Çağlar'ın 1991-92 yıllarında basına verdiği demeçler nedeniyle başlayan kısa süreli bir tartışmada rastlandı. Cavit Çağlar'ın önce bir gazeteci ile yaptığı söyleşide (Nuriye Akman, "Devlet Bakanı Cavit Çağlar'dan samimi itiraf: 'Ben de vergi kaçırdım'", *Hürriyet*, 22 Aralık 1991), daha sonra bir televizyon programında, ticari hayatta feyz aldığı tüccarların Sultanhamam'daki Yahudi tekstilciler ve mefruşatçılar olduğunu ve kendisinin herkes gibi 1980 öncesi yıllarda vergi kaçırdığını söylemesi, bir gazetenin şu yorumu yapmasına neden oluyordu:

"Uğur Dündar'ın Tele-Vizyon programındaki konuğu, sayın Devlet Bakanı Cavit Çağlar, kendini anlatırken, ticaret hayatının eğitimini Sultanhamam ve Mahmutpaşa Üniversiteleri'nde yaptığını belirterek, Musevi ticaret erbabından, büyük dersler aldığını söyledi.

Ve böylece çözdük geçenlerde, 'Eskiden ben de vergi kaçırdım' diyen sözlerinin, içimizde uyandırdığı hayreti.

Yahudi'den feyz alıp, vergiyi tam ödeyecek değildi ya." (Çetin Özbayrak - Hayri Birler, "Sultanhamam Üniversitesi", *Hürriyet*, 10 Ocak 1992)

Bu yorum Yahudi asıllı yurttaşların tepkilerine yol açtı. Yorumu yapan gazeteciler bu tepkiyi şöyle naklettiler:

"Musevi vatandaşlarımız, bizim bu taklitimize fena üzöldüler. Oysa biz gerçekten kimseyi üzmemek istememiştik. Bizce telefon edenler, "Bizim babalarımız, Varlık Vergisi sınavından geçmiş insanlardır. Vergi işinde, bizlerin hiç alevresi daleveresi yoktur" dediler." (Çetin Özbayrak - Hayri Birler, "Üzölmeyin", *Hürriyet*, 14 Ocak 1992).

90 Yakup Aimelek, "Varlık Vergisi", *Şalom*, 17 Eylül 1997. Benzeri bir duyarlılığa Ermenilerde de rastlanıyordu. Ülber Palancı-Almanya, "Tek Kurtuluş Varlık Vergisi!", *Yeter Söz Millet'in sütunu*, *Hürriyet*, 16 Ocak 1997 / Migirdiç Margosyan, "Devlet adamı kime denir?", *Radikal*, 14 Eylül 1997.)

di'nin adını "Şükrü Saracoğlu Stadi" olarak değiştirmesi akla he-
men Varlık Vergisi'ni getirdi. Fenerbahçeli bir spor yazarının
kulüp yönetimini bu kararından dolayı kutlaması,⁹¹ başka bir
köşe yazarının Saracoğlu adının Varlık Vergisi'yle özdeşleştiğini
hatırlatmasına ve bundan ötürü de kulüp yönetiminin bu kara-
rını eleştirmesine yol açtı.⁹² Aynı şekilde bir gazete okuru da bir
köşe yazarına yolladığı notta bu kararı şöyle eleştiriyordu:

Fenerbahçe Stadi'nin adı neden Şükrü Saracoğlu? Neden ku-
ruculardan birinin adı değil? Partili bir isim Fenerbahçe ismi
önüne getirilip de ne yapılmak isteniyor? Ülkedeki azınlıklara
'biz varlık vergisini koyanların adını yüceltiyoruz' mu den-
mek isteniyor?⁹³

Varlık Vergisi'nin azınlıkların belleklerinde böyle yer etmiş
olması, aynı zamanda film nedeniyle konunun tartışılmasının
kamuoyunda azınlıklara karşı olumsuz tepkilere yol açabilece-
ği tedirginliğini de beraberinde getiriyordu. Bu tedirginliğin
yersiz olduğu anlaşıldığında gözle görülen bir ferahlama duy-
gusuna rastlanıyordu. *Şalom*'un yayın yönetmeni bu hissiyatı
şöyle dile getiriyordu:

Varlık Vergisi'ni yaşamadım. Aile çevresinde pek ağza alın-
mazdı. Ama zihinlerde derin izler bıraktığı da bilinen bir ger-
çektir. Bir zamanlar neredeyse 'tabu' sayılan konular artık dile
getirilmeğe başladı. Seviniyorum, gelecek nesiller adına se-
viniyorum. Ama 'konuşulmayanlar' hiçbir zaman da 'unutul-
du' anlamını taşınamalı.⁹⁴

"Bu filmin oynamasıyla Türkiye'de yer yerinden oynama-
dı" diyen Mıgırdiç Margosyan'ın sözlerinden böyle bir ferah-

91 Halit Deringör, "Şükrü Saracoğlu Stadi", *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1998.

92 Deniz Kavukçuoğlu, "Fenerbahçeli Dostlar için Notlar", *Cumhuriyet* 9 Eylül
1998 ve Deniz Kavukçuoğlu, "Şükrü Saracoğlu üzerine ek notlar", *Cumhuri-
yet* 16 Eylül 1998.

93 Can Ataklı, "Kızan, seven, öneren, şikâyet eden yazıyor", *Sabah* 14 Temmuz
2000.

94 Tilda Levi, "Kokina geldi hanım...", *Şalom*, 15 Aralık 1999.

lamanın Ermeni cemaatinde de yaşandığı anlaşılıyordu.⁹⁵

Benzeri bir ferahlamaya Yahudi cemaati içinde de rastlanıyordu. Filmin gösterime girmesi ve tartışmaların başlamasına kadar "Varlık Vergisi" kelimesini ağzına almamak, konunun tartışmaya açıldığı her ortamda da Varlık Vergisi'ni mazur görmek ve göstermek için olağanüstü gayret sarfeden cemaat seçkinleri, filmin gösterime girmesi vesilesiyle yaşanan tartışmaların bir soruna yol açmadığını görünce Varlık Vergisi'nden bahsetmeye başladılar. Nitekim cemaat gazetesi *Şalom*'un bir yazarı, bir web sitesinde Türkiye Yahudileri tarihini konu eden yazısında Varlık Vergisi'nden söz etti.⁹⁶ Aynı yazar *Şalom* gazetesindeki bir yazısında da cemaat yönetimine hazırlanmasını teklif ettiği bir müzikalin konusunu da şöyle özetliyordu:

1492'den bugüne dek, Türkiyeli bir Yahudi ailesinin üç-dört kuşağını inceleyen bir öykü: Büyükbüyükbabalarının İstanbul'a varışları, Kurtuluş Savaşı'na katılmaları, Varlık Vergisi'nde herşeylerini yitirmeleri ve günümüzde, ülke için önemli bir sanayi işletmesini kurmuş olmanın kıvancını yaşarken, (yeniden!) varlıklarına kavuşmaları gibi...⁹⁷

Yönetmen ve senaristin meseleye bakışları

Daha önce bu konuda yayımlar ve tartışmalar yapılmış olmasına rağmen herkesin Varlık Vergisi'nin hiç tartışılmadığı yönünde ortak bir kanaatte buluşması ve aralarında film yönetmeninin de bulunduğu birçok kişinin konudan bizzat kendilerinin de bihaber olduklarını ileri sürmeleri son derece şaşırtıcıydı. Bu belki filmi gerçekleştiren ekibin "resmî tarihin bir tabu konusu"nu kamuoyuna yansıtmakla kendilerini "kahraman" olarak ilân etmeleri açısından faydalı bir manevraydı, ancak hiç de inandırıcı değildi. Bunun en basit kanıtı

95 Metin Aksoy, "Film daha iyi olabirdi", *Özgür Bakış*, 13 Ocak 2000.

96 Robert Schild, "Tarihçe", http://minidev.com/kulturler_yahudi_tarih1.asp.

97 Robert Schild, "Sanatçılar ve sanatsızlık", *Şalom*, 23 Ağustos 2000.

"Aşkale" sözcüğünün Türk siyasi tarihinin kamuoyuna mal olmuş popüler deyimleri arasında yer almasıdır.⁹⁸

1996 yılında "bu senaryonun son derece kritik bir konu olduğunu biliyordum. Olaya insanî olarak yaklaşıyorum. Çekeceğim filmde Varlık Vergisi fonda kalacak",⁹⁹ diyen ve dolayısıyla konunun neden duyarlı olduğunu farkında olduğunu beyan eden yönetmen, üç yıl sonra film gösterime girdiğinde 1996 yılındaki sözlerini unutmuşçasına şunları söyleyebiliyordu:

Türkiye'nin neredeyse yüzde ellisinin Varlık Vergisi hakkında bilgi sahibi olmadığını düşünüyordum filme başlarken. Varlık Vergisi'nin bir 'facia' olduğu bilgisine başlangıçta ben de sahip değildim ve araştırmaları yaparken bulduğum verilerden çok utandım. Resmî tarihin öne sürdüğü gerekçelerin doğru olmadığı sonucuna bu araştırmalar sonucu ulaştım. Bir anlamda tarihle yüzleşmiş oldum. Varlık Vergisi ırkçı bir uygulamaydı.¹⁰⁰

Dahası yönetmen kendisine ve tüm ekibine yüce bir misyon yüklemeyi de ihmal etmiyordu.

Hep şunu söylüyorum ben, bir anlamda bir dönem haksız bir şekilde, haksız yere çıkarılmış bir verginin ömrünü üstlendik sanatçılar olarak.¹⁰¹

Ancak bu iddialı ve abartılı sözlere rağmen film, dönemin siyasi iktidarını eleştirmekten bilinçli bir şekilde kaçınıyordu. Bir çok yazarın da paylaştığı bu ortak kanaati¹⁰² en iyi şekilde Ayhan Aktar dile getiriyor:

98 Alper Sedat Aslандаş ve Baskın Bıçakçı, *Popüler Siyasi Deyimler Sözlüğü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 33-34.

99 Abdullâh Kılıç, "TRT'de tartışmalı film", *Zaman*, 5 Kasım 1996.

100 İpek Çalışlar, a.g.m., *Cumhuriyet Dergi*, 26 Aralık 1999, S. 718, s. 8-9.

101 Çiğdem Kömürçüoğlu, "Karanlık bir dönemde savrulanlar", *Tempo*, 18-24 Kasım 1999, S. 623, s. 124-126.

102 "Tomris Giridioğlu'nun son filminde siyasi tavır takınmaktan ısrarla kaçındığı, kamerasını olabildiğince karakterlere yaklaştırmaya çalıştığını düşünüyorum." (Ferhat Barış, "Salkım saçak ve tane tane!", *Zaman*, 5 Aralık 1999.) Yazar Mırdıç Margosyan ise izlenimini şöyle naklediyor: "Varlık Vergisi ko-

Varlık Vergisi'nin 'fon olarak kullanıldığı' iddia edilen bir filmde dönemin siyasal havasını vermekten kaçınmak bana 'ıslanmadan su kayığı yapmak' gibi garip geliyor. Ama filmin süre olarak neredeyse dörtte biri de Aşkale'de geçiyor. Giritlioğlu ve arkadaşları galiba bize Varlık Vergisi'ni 'çaktırmadan' anlatmak istiyorlar!¹⁰³

Daha da önemlisi gerek yönetmen Giritlioğlu'nun ve gerekse köşe yazılarıyla Kemalizme, milliyetçiliğe ve Devlet'e karşı son derece eleştirel ve muhalif tavrı ile tanınan Etyen Mahçupyan'ın, Yılmaz Karakoyunlu'nun verginin mantığını ve azınlıklardan özür dilemenin gerekli olmadığını savunur milliyetçi, tavrını eleştirmekten kaçınmalarıydı. Bu da hem yönetmenin ve hem de senaristin "Yılmaz Karakoyunlu" adının kamuoyunda yarattığı saygınlığı ve sırada bekleyen *Güz Sancısı* film tasarısını göz önünde bulundurarak Karakoyunlu ile olan ilişkilerini gerginleştirmemek için giriştikleri pragmatik yaklaşımın belirtisiydi.

Bu tartışmalardan ortaya çıkan en önemli sonuç ise Şükrü Saracoğlu'nun temsil ettiği ırkçılığa ve azınlık düşmanlığına kayan koyu Türkçü zihniyetin, Yılmaz Karakoyunlu ve Gönör Uras'ın yazılarından ve beyanlarından görülebileceği üzere, günümüzde de aynı çizgide devam etmesiydi. Bu zihniyetin aynen yaşamasının altındaki en önemli etken kendini "laik" bir devlet olarak tanımlayan Cumhuriyet rejiminde din unsuru-

nusunda fazla bilgisi olmayan insanlar, filmde verilen mesajı anlayamayabilir. Mümkün olsaydı da filmin başında ya da sonunda bir takım olaylar yazılı ya da sözlü iletebilseydi." (Metin Aksoy, "Film daha iyi olabilirdi", *Özgar Bakış*, 13 Ocak 2000). "Senaryoda imzaları bulunan Etyen Mahçupyan ile Tamer Baran'ın ve edebiyat uyarlamalarına yatkınlığıyla bilinen yönetmen Tomris Giritlioğlu'nun, genel anlamda 'politik-terzi film' yapısından uzak kalan bir eleştirelliği tercih ettikleri ve yalnızca 'Bir zamanlar Türkiye'de...' öyküsü sundukları söylenebilir." (Tunca Arslan, "Bir dönem ve dram", *Radikal*, 22 Kasım 1999). "[Varlık Vergisi'nin] çalkantılarının siyasal ve ekonomik boyutlarını görüntüye taşımak yerine neredeyse klasik anlamında bir aşk öyküsü yaratmaya çalışıyorsunuz." (Tufan Erbarıştıran, "Salkım Hanım'ın Taneleri", *Tombak*, 2000, S. 30, s. 125)

103 Doç. Dr. Ayhan Aktar, "Malın var mı, derdin var?", *Radikal İki*, 28 Kasım 1999, s. 12

nun, müslüman - gayri Müslim yurttaşlar arasında gizliden gizliye halen bir gerilim hatı teşkil etmeye devam etmesiydi.

Bu gerilim hattının mevcudiyetinin bilincinde olan, senarist ve yönetmen dahil olmak üzere kamuoyunun ezici çoğunluğu, Varlık Vergisi'yle gerçekçi bir şekilde yüzleşmekten kaçınıp bunu bir "renkler, kültürler mozayığı" söylemi içinde anmayı tercih etti. Bütün bu tartışmaların sonunda Varlık Vergisi'nin Tek Parti döneminde uygulamaya konulmuş olan "Türkleştirme" politikasının devamı olduğunu sadece Doç. Dr. Ayhan Aktar ile Rıdvan Akar savundu, ancak toplumun geçmişiyile gerçekçi bir şekilde yüzleşmekten kaçınmasından ötürü bu görüş kamuoyu tarafından desteklenmedi.

Varlık Vergisi'yle ilgili bütün bu tartışmalardan birkaç ay sonra kamuoyunun gündemini Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in görev süresinin uzatılması ve Cumhurbaşkanı seçimiyle ilgili tartışmalar işgal etti. Demirel'in yerine seçilebilecek muhtemel Cumhurbaşkanı adayları arasında adı geçenlerden biri de Yılmaz Karakoyunlu'ydu.¹⁰⁴ Pek uzak bir geçmişte değil, sadece dört ay önce dünya görüşünü ve azınlıklara bakışını hiçbir yanlış anlamaya mahal vermeyecek bir şekilde ortaya koymuş olan Karakoyunlu'nun adaylar arasında yer alması karşısında ise, Etyen Mahcupyan dahil olmak üzere, kamuoyu ve aydınlar en ufak bir tepki göstermedi. Bu da bir kere daha, gayri Müslimler söz konusu olduğunda Türkiye fikir dünyasının nasıl bir miyopluk içinde olduğunu tartışmasız bir şekilde ortaya koymuş oldu.

104 Kurthan Fişek, "Cumhurbaşkanımız kim olacaktı? Kim olursa olsunur netekim...", *Tempo*, S. 637, 24 Şubat - 2 Mart 2000, s. 20-21 / Mehmet Y. Yılmaz, "Tanrı korusun ya Demirel ölseydi?", *Radikal*, 25 Şubat 2000.